

Vymáhanie kánonickoprávneho zákazu úrokov v stredoveku a ranom novoveku*

Vojtech Vladár

V historickoprávnom kontexte sa pod pojmom *usura* malo odjakživa na mysli ukladanie úrokov pri pôžičke peňazí.¹ Keďže kánonické právo takéto konanie od začiatku odmietalo pod prísnymi trestami, uvedený zákaz bol kontinuálne rozširovaný aj na iné právne úkony, ktoré obvykle smerovali k jeho obchádzaniu. Tieto procesy boli aktuálne predovšetkým v období vrcholného a neskorého stredoveku, keď dochádzalo k enormnému rozvoju obchodných vzťahov, ktoré z hľadiska intenzity vyvrcholili za čias humanizmu a renesancie. Okrem právnických aspektov sa v koncepčnom vymedzení tohto inštitútu odzrkadľovali aj filozofické, teologické a rôzne ďalšie spoločenské elementy, neodlučiteľne tvoriace jeho obsah. K jeho definovaniu a ustanoveniu spôsobov trestnoprávnej aplikácie prispeli taktiež normy rímskeho (najmä justiniánskeho) práva špecifikujúceho pojem „pôžička“ (*mutuum*). Okrem iných fenoménov možno na príklade uvedeného inštitútu demonštrovať neustálu schopnosť katolíckej cirkvi prispôbovať sa kontinuálnemu rozvoju medziľudských vzťahov, respektíve spoločnosti ako takej. I keď totiž musela na jednej strane trvať na ochrane slabších a zneužívaných, zároveň zvolňovala z prísnosti svojich noriem v prospech celospoločenského vývoja. Hoci je táto tematika spracovaná vedcami analyzujúcimi kontinentálny právny systém pomerne slušne, viacero otázok zostáva stále nezodpovedaných a nezargumentovaných zo strany kánonistov.

1. HMOTNÉ PRÁVO

Tradičný spoločenský postoj k úrokom a ich vymáhaniu je zrejmy z viacerých klasických diel, v ktorých boli úžerníci vždy predmetom ost-

* Príspevok je výstupom z vedeckého grantu APVV-17-0022 s názvom „Rímsko-kánonické vplyvy na slovenské verejné právo“.

¹ K modernému poňatiu tohto slova bližšie pozri napríklad Joseph PERSKY, „Retrospectives. From Usury to Interest,“ *Journal of Economic Perspectives* 21, č. 1 (2007): 227–236.

rého výsmechu.² Z právnického hľadiska možno na základe spôsobu ich regulovania demonštrovať postoj tej-ktorej society k ochrane slabších, ale častokrát tiež snahu zákonodarcov nezasahovať do rozvíjajúcich sa obchodných vzťahov, ktoré napomáhali rozvoju spoločenského blahobytu.³ Ak by sme sa pozreli do vzdialenejšej histórie, väčšina náboženských systémov starovekého Blízkeho východu vrátane sekulárnych zákonníkov z nich vychádzajúcich ukladanie úrokov nezakazovala.⁴ O istej opatrnosti tamojších zákonodarcov však vypovedá skutočnosť, že aj keď boli medzi Mezopotámcami, Chetitmi, Feničanmi a Egypťanmi úroky dovolené, ich výšku stanovoval zákon.⁵ Židia však na túto problematiku nazerali iným spôsobom.⁶ V ustanoveniach Starého zákona napokon možno nájsť výroky proroka Ezechiela, ktorý takéto konanie zaradil na zoznam „odporných vecí“, a to spolu s najťažšími hriechmi ako znásilnenie, vražda, lúpež a modlárstvo.⁷ Napriek tomu bolo ale požičiavanie na úrok zakázané len medzi židmi navzájom, nie príslušníkom iných národov.⁸ I klasickí grécki autori, z ktorých možno spomenúť predovšetkým filozofov Platóna († 347 pred Kr.) a Aristotela († 322 pred Kr.), považovali takúto činnosť za nemorálnu a nespravodlivú.⁹ Rovnaký postoj k úrokom napokon zastávali aj rímski literáti ako Cato († 149 pred Kr.), ktorý ich, podobne ako Seneca († 65), prirovnal dokonca k vražde.¹⁰

Pokiaľ ide o kresťanské náboženstvo a rané kánonické právo, k pojmu *usura* sa v kontexte normy pozitívneho Božieho práva nepriamo vyjadril

² Porov. napríklad *Phar.* 50,1,180; *Nub.* 1283n; *Henry VI* 1,3,1 a 2,1,1 a *The Merchant of Venice* 1,3.

³ Porov. Michael HUDSON, „How Interest Rates Were Set, 2500 BC–1000 AD: Máš, tokos and *faenus* as Metaphors for Interest Accruals,” *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 43, č. 2 (2000): 138.

⁴ V zásade totiž mali za živé, a teda schopné reprodukcie (podobne ako rastliny, zvieratá a ľudí), aj veci neživé. Bližšie k tejto problematike pozri napríklad Fritz M. HEICHELHEIM, *An Ancient Economic History*, Leiden: A. W. Sijthoff, 1964, s. 104–566.

⁵ Porov. napríklad *Cham.* 48n.

⁶ Bližšie k tejto problematike pozri napríklad Paul JOHNSON, *A History of the Jews*, New York: Harper Collins Publishers, 1987, s. 172–173.

⁷ Porov. *Ez* 18,13.

⁸ Porov. *Ex* 22,25; *Dt* 23,19–20; *Lv* 25,35–37 a *Ž* 15,5.

⁹ Porov. *Leg.* 742 a *Pol.* 1,10,11. Bližšie k tejto problematike pozri napríklad William B. HODGE, „On the Rates of Interest for the Use of Money in Ancient and Modern Times. Part II,” *The Assurance Magazine, and Journal of the Institute of Actuaries* 7, č. 6 (1858): 313–319 a Raymond DE ROOVER, „The Scholastics, Usury, and Foreign Exchange,” *The Business History Review* 41, č. 3 (1967): 259.

¹⁰ Porov. *Off.* 2,25 a *Ben.* 7,10.

už samotný Boží Syn Ježíš Kristus.¹¹ Urobil tak v slávnej Reči na hore (*sermo Domini in monte*), v ktorej nariadil svojim žiakom požičiavať bez očakávania čohoľvek na oplátku.¹² Viacerí autori však toto ustanovenie vnímali len v zmysle všeobecného napomenutia k láskavosti k svojim blízkym.¹³ Najmä na tomto základe sa zdôrazňovalo, že cirkevní Otcovia odsudzovali do 4. storočia ako konanie proti milosrdenstvu a ľudskosti iba požičiavanie na úrok chudobnému alebo blížnemu v núdzi. Zmena rétoriky u Otcov 4. a 5. storočia mala potom súvisieť s morálnym úpadkom vtedajšej spoločnosti.¹⁴ Podľa mnohých bádateľov ju ale nemožno vnímať v kontexte vyjadrenia všeobecnej doktríny, od ktorej by sa nedalo odchýliť.¹⁵ Aj neskorší cirkevní Otcovia tento inštitút napokon odmietli len v prípade zneužívania nešťastia iného. Z hľadiska raného kánonického práva zavrhlí prvé koncily na prvom mieste klerikov požičiavajúcich na úrok, pričom toto ustanovenie možno nájsť už v 44. kánone zbierky *Canones apostolorum*, záveroch koncilu z Arles (r. 319, can. 12) a predovšetkým v známom 17. kánone Prvého nicejského koncilu (r. 325).¹⁶ I keď 20. kánon elvírskeho koncilu (r. 306) trestal popri degradovaní duchovných prísnymi trestami aj laikov, viacerí bádatelia jeho autenticitu spochybňujú. I z toho dôvodu možno konštatovať, že relevantné kánonickoprávne zákazy sa týkali prakticky výlučne duchovných a táto situácia pretrvala až do 5. storočia.¹⁷

¹¹ Bližšie k tejto problematike pozri William B. HODGE, „On the Rates of Interest for the Use of Money in Ancient and Modern Times. Part I,“ *The Assurance Magazine, and Journal of the Institute of Actuaries* 6, č. 6 (1857): 315.

¹² Porov. Lk 6,34–35 a 38.

¹³ Niektorí autori vrátane pápeža Benedikta XIV. (1740–1758) však verili v existenciu patristickej tradície považujúcej zakazujúce pasáže Svätého Písma za univerzálne aplikovateľné. Porov. *De syn. dioc.* 10, 4,6.

¹⁴ Porov. napríklad AMBROSIVS, *De off. min.* 3,6.

¹⁵ Bližšie k tejto problematike pozri Thomas MOSTER, *Die patristische Zinslehre und ihre Ursprünge: Vom Zinsgebot zum Wucherverbot*, Winterthur: Verlag Hans Schellenberg, 1997; Robert P. MALONEY, „Early Conciliar Legislation on Usury: A Contribution to the Study of Christian Moral Thought,“ *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 39 (1972): 145–157 a Robert P. MALONEY, „The Teaching of the Fathers on Usury: An Historical Study on the Development of Christian Thinking,“ *Vigiliae Christianae* 27 (1973): 241–265.

¹⁶ Bližšie k tejto problematike pozri Arnaud BERNARD, „Usure. I. La formation de la doctrine ecclésiastique sur l'usure,“ in *Dictionnaire de théologie Catholique*, sv. 15, Paris: Letouzey et Ané, 1946, s. 2316–2336.

¹⁷ Bližšie k tejto problematike pozri Wilhelm ENDEMANN, *Studien zur romanisch-kanonistischen Wirtschafts- und Rechtslehre*, Berlin: Verlag von J. Guttentag, 1874–1883

Počas stredoveku mali záujem na ochrane pred negatívami z požičavania na úrok predstaviteľia oboch právne dokonalých spoločností. Z pohľadu katolíckej cirkvi boli všemožne akceptované nielen už spomenuté slová Ježiša Krista, ale taktiež závery Prvého nicejského koncilu. Aj keď jeho Otcovia zakázali požičívať na úrok len kléru, niektoré dôležité partikulárne synody sa postarali o rozšírenie tohto zákazu na všetkých ľudí. Tieto závery sa v rovine univerzálneho kánonickoprávneho zákonodarstva podarilo v 5. storočí úspešne presadiť pápežovi Levovi I. Veľkému (440–461), pričom v 7. storočí ich výslovne akceptovali i viaceré partikulárne galské koncily.¹⁸ V 8. storočí sa touto agendou zaoberal aj pápež Hadrián I. (772–795), vďaka ktorému sa preniesli tieto postuláty i do zákonodarstva Karola I. Veľkého (768/800–814), čo bolo prvý raz reflektované dôležitou cisárskou synodou konanou v Aachene (*Aquisgranum*) 23. marca 789.¹⁹ Na koncile v Nijmegene (*Niumaga, Noviomagus*) z roku 806 potom uvedený franský kráľ vydal ďalšiu kapituláriu, v ktorej definoval pojem *usura* tak, že k nej dochádza vtedy, „keď je viac požadované späť než to, čo je dávané“.²⁰ Hoci uvedený prameň pravdepodobne bezvýhradne odkazoval v zmysle zásady *ubi non est mutuum, ibi non est usura* len na zmluvy z pôžičiek (*mutuum*), použitá terminológia bola dostatočne široká na spochybnenie morálnosti ziskov aj z iných kontraktov, a to najmä z výmenného obchodu (*permutatio*), nájmu (*locatio conductio rei*) a kúpnej zmluvy (*emptio venditio*).²¹

Zákony zakazujúce požičavanie na úrok napokon pretrvali po celé stáročia, a to v podobe vymedzenej karolínskym zákonodarstvom. Takto ich totiž akceptoval aj otec kánonického práva ako vedy (*scientia iuris*

a Jean IBANÈS, *La doctrine de l'Église et les réalités économiques au XIIIe siècle. L'intérêt, les prix et la monnaie*, Paris: Presses universitaires de la France, 1967. Napriek tomu však aj Otcovia Prvého kartáginského koncilu (r. 345, can. 12) karhali laikov požičavajúcich na úrok. Porov. „Usury,“ in *The Catholic Encyclopedia*, ed. Arthur Vermeersch, New York: Robert Appleton Company, 1912.

¹⁸ Porov. Ep. 4 a Concil. Clip. 1.

¹⁹ Porov. John W. BALDWIN, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries,“ *Transactions of the American Philosophical Society. New Series* 49, č. 4 (1959): 32.

²⁰ Porov. Cap. mis. Nium. 11.

²¹ Porov. Gerard CARPIO, *Handbook of Key Global Financial Markets, Institutions, and Infrastructure*, Boston etc.: Elsevier, 2013; Joseph SCHUMPETER, *History of Economic Analysis*, London: George Allen and Unwin, 1954, s. 3n a Franz SCHAUB, *Der Kampf Gegen den Zinswucher, Ungerechten Preis und Unlauteren Handel im Mittelalter: Von Karl dem Groszen bis Papst Alexander III.*, Wien, etc.: Herder, 1905, s. 72.

canonici) Gracián (*Gratianus*), ktorý okolo roku 1140 spísal svoj *Dekrét* (*Decretum Gratiani*, respektíve *Concordia discordantium canonum*).²² Ten zaradil viaceré texty pojednávajúce o tomto inštitúte na koniec 46. a na začiatok 47. dištinkcie prvej časti svojho diela. Nasledujúc chronologicky myšlienky svojich predchodcov deklaroval absolútny zákaz požičiavania na úrok všetkým stupňom klerikov vrátane príslušných trestov. Ešte dôležitejšie normy však predložil v druhej časti svojho diela, a to konkrétne v štrnástej kauze, v rámci jej tretej a štvrtej otázky. Ani na tomto mieste sa pritom nevyhol vplyvom franského práva, vychádzajúc pri definovaní pojmu *usura* z kánonu zachovávaného v starších cirkevnoprávnych kompiláciách takmer bez zmeny už takmer 300 rokov.²³ Aj Gracián preto zastával názor, že k tomuto kánonickoprávnomu deliktu dochádza vtedy, keď sa požaduje späť viac, než čo bolo dané.²⁴ Svoje úvahy podporil tromi patristickými textami, z ktorých možno za najdôležitejší označiť ten od cirkevného Otca Ambrózia († 397), ktorý zdôraznil, že tento delikt sa netýka len peňazí, ale môže byť spáchaný aj iným spôsobom. Malo sa totiž za to, že pod pojmom *usura* treba rozumieť čokoľvek, čo prekračuje istinu, bez ohľadu na to, ako to bude pomenované.²⁵

Najmä na uvedenom pozadí pristúpil Gracián v štvrtej otázke k rozšíreniu možnosti aplikácie predmetného inštitútu na väčší počet osôb i transakcií. Na úvod pritom opätovne spomenul viackrát spomínaný 17. kánon Prvého nicejského koncilu proti požičiavaniu na úrok klerikmi.²⁶ S cieľom rozšíriť zákaz prijímania úrokov aj na laikov potom uviedol stanovisko pápeža Leva I. Veľkého a pridal kánon, podľa ktorého mohol klerik požičiavajúci peniaze prijať platbu v tovare len za predpokladu, ak sa takýmto spôsobom neprijímala zvýšená hodnota oproti

²² Porov. Charles P. SHERMAN, „A Brief History of Medieval Roman Canon Law in England,“ *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register* 68, č. 3 (1920): 243.

²³ Išlo predovšetkým o *Zbierku Reginona z Prümu* (*Collectio Reginonis Prumensis*) z roku 906, *Burchardov dekrét* (*Decretum Burchardi*) z rozmedzia rokov 1012 až 1022 a *Panormiu* od Iva zo Chartres († 1115) z roku 1096. Bližšie som sa týmito kompiláciami zaoberal v monografii Vojtech VLADÁR, *Pramene práva Katolíckej cirkvi v historickom vývoji*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 109n.

²⁴ V origináli: „Quando amplius exigitur quam detur, usura accipitur.“ C. 14, q. 3, c. 4.

²⁵ Gracián preto konštatoval: „Ecce evidenter ostenditur, quod quicquid ultra sortem exigitur usura est.“ C. 14, q. 3, d. p. c. 4. Bližšie k tejto problematike pozri Richard H. HELMHOLZ, „Usury and the Medieval English Church Courts,“ *Speculum* 61, č. 364 (1986): 365.

²⁶ Porov. C. 14, q. 4, c. 7.

tomu, čo bolo pôvodne požičané v peniazoch.²⁷ Predovšetkým na tomto základe začala byť *usura* spájaná aj s inými typmi kontraktov, a to najmä s kúpnuou zmluvou, ktorá bola bežne využívaná k zakrytiu ziskov ply-
núcich z úrokov.²⁸ Gracián v nadväznosti na to zacitoval slávnu karo-
línsku kapituláriu nasmerovanú proti špekulatívnym transakciám, kto-
rá sa neskôr obdobne stala pevnou súčasťou *Korpusu kánonického práva*
(*Corpus iuris canonici*).²⁹ V súlade s ňou boli ako nezákonné zavrhnuté aj
praktiky kupovania obilia alebo vína v čase žatvy alebo vinobrania nie
kvôli nevyhnutnosti, ale lakomstvu, pričom príjmy z takeého konania
boli označené termínom *lucrum turpe*. Zaujímavosťou zostáva, že autor
Dekréty išiel v tomto kontexte oproti pôvodnému zneniu kapitulárie ešte
ďalej, keďže ako jediné ospravedlnenie takeého konania uznal výlučne
„nevyhnutnosť“ (*necessitas*), pričom výslovne odsúdil všetky transakcie
realizované kvôli chamtivosti (*cupiditas*).³⁰

Ako sme už naznačili, v Graciánovom poňatí v zásade platilo, že úže-
ra sa mohla týkať len kontraktov z pôžičky (*mutuum*), nie kontraktov
ďalších, pokiaľ samozrejme nezakrývali pôžičku, prípadne nepredstavo-
vali pôžičku nepriamu.³¹ Z toho dôvodu označovali aj jeho nasledovníci
dekrétisti zisky z pôžičiek všeobecným pojmom *usura* a zisky odvode-
né z iných kontraktov, ako napríklad kúpnej zmluvy, *lucrum turpe*.³² Za
delikventov však neboli v tomto ohľade považovaní tí, ktorí kupovali
materiál a skrze prácu a šikovnosť z neho tvorili hotové produkty za
účelom ich predaja. Základné koncepcie kánonistov potvrdzovali i via-
ceré závery starovekých rímskych právnikov zachytené v zbierkach jus-
tiniánskej kodifikácie.³³ Možnosti potenciálneho dohodnutia úrokov pri
obchodných transakciách a ďalšie „laxnosti“ rímskeho práva však boli

²⁷ Porov. C. 14, q. 4, c. 5 a C. 14, q. 4, c. 8.

²⁸ Porov. C. 14, q. 3, c. 3.

²⁹ Porov. Giacomo TODESCHINI, „Linguaggi economici ed ecclesiologia fra XI e XII secolo: dai Libelli de lite al *Decretum Gratiani*,” in *Medioevo, Mezzogiorno, Mediterraneo: studi in onore di Mario Del Treppo*, ed. Gabriella Rossetti – Giovanni Vitolo, sv. 1, Naples: Gisem-Liguori Editore, 2000, s. 59–87.

³⁰ Porov. C. 14, q. 4, c. 9. Bližšie k tejto problematike pozri BALDWIN, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries,” s. 36.

³¹ Porov. BARTHOLOMEUS BRIXENSIS, *Glos. ord.* ad C. 4, q. 3. Bližšie k tejto problematike pozri DE ROOVER, „The Scholastics, Usury, and Foreign Exchange,” s. 259 a 264–265.

³² Porov. SIMONIS BISINIANENSIS, *Sum. in Dec.* ad C. 14, q. 3, c. 3.

³³ Porov. André LAPIDUS, „Information and Risk in the Medieval Doctrine of Usury during the Thirteenth Century,” *Perspectives on the History of Economic Thought* 5 (1991): 6 a 9.

striktne odmietnuté.³⁴ Ako jeden z najdôležitejších príspevkov romanizácie kánonického práva však možno vo vzťahu k predmetnému inštitútu označiť etickú analýzu zisku.³⁵ Najmä na jej základe rozvinul autor poslednej z veľkých súm k *Dekrétu*, kánonista Huguccio († 1210), v snahe napomôcť rozvíjajúcim sa obchodným vzťahom, Graciánove myšlienky o pojme *necessitas* v tom zmysle, že ako jeden z prvých dovolil obchodníkom z dôvodu nevyhnutnosti kupovať lacnejšie a predávať drahšie.³⁶ Jedna z najväčších kánonickoprávnych autorít histórie a patrón všetkých kánonistov Rajmund z Peñafortu († 1275) v nadväznosti na to uviedol, že ak ktokoľvek kúpil niečo z nevyhnutnosti a zistil, že to nepotrebuje, môže túto vec znovu predať na voľnom trhu, a to aj za vyššiu cenu.³⁷

Uvedené myšlienky boli neskôr ešte voľnejšie rozvinuté v *Apparatus ius naturale* ku Graciánovmu dekrétu, ktorý s najväčšou pravdepodobnosťou spísal bolonský profesor a glosátor Alanus Anglicus († 1210).³⁸ Ten totiž dokonca umožnil klerikovi, ktorý si niečo kúpil, aby neskôr tú istú vec predal za vyššiu cenu. Hlavnou podmienkou však bolo vyhnúť sa hriechu a predať takúto vec za spravodlivú cenu (*pretium iustum*) a bez podvodu (*sine fraude*).³⁹ Už spomenutý Huguccio v nadväznosti na to dovolil vyššiu predajnú cenu aj z dôvodu jej vylepšenia skrze vynaložené náklady, prácu alebo starostlivosť, čo bolo v prameňoch bežne označované pojmom *artificium*.⁴⁰ Autor známej *Glossa ordinaria* ku Graciánovmu dekrétu, Johannes Teutonicus († 1245), na tomto základe bránil právo kúpiť si surový materiál a neskôr predať hotový výrobok so ziskom, v čom bol nasledovaný ďalšími dekrétistami.⁴¹ Tieto závery boli

³⁴ Porov. *Nov.* 34,1.

³⁵ Porov. BALDWIN, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries,” s. 46.

³⁶ HUGUCCIO, *Sum.*

³⁷ Porov. *Sum.* 2,7,9 a VINCENT BELLOVACENSIS, *Spec. doc.* 10,112. Keďže v tomto prípade sa u obvineného sledovala subjektívna stránka spáchania deliktu (*intentio*) na úkor stránky objektívnej (*lucrum*), práve tu nachádzame základy úvah o tomto inštitúte v kontexte záležitosti na pomedzí vnútorného a vonkajšieho fóra. Bližšie k tejto problematike pozri de ROOVER, „The Scholastics, Usury, and Foreign Exchange,” s. 257.

³⁸ Porov. James A. BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, London: Longman, 1995, s. 195.

³⁹ Porov. *Appar. ius nat.* ad C. 14, q. 4, c. 3.

⁴⁰ Porov. *Sum. theol.* I–II, q. 114, a. 1.

⁴¹ Porov. *Glos. ord.* ad C. 14, q. 3, c. 1; BARTHOLOMEUS BRIXENSIS, *Glos. ord.* ad C. 14, q. 3pr; BERNARDUS BALBUS, *Sum. dec.* 5,15; LAURENTIUS HISPANUS, *Appar.* ad C. 14, q. 3; JOHANNES TEUTONICUS, *Glos. ord.* ad C. 14, q. 4, c. 2; RAIMUNDUS DE PENNAFORTI, *Sum.* 2,8,2 a VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Spec. doc.* 10,127. Bližšie k tejto problematike pozri

spočiatku aplikované len na laikov, pričom klerikom boli takéto úkony v zmysle všeobecného dovolenia umožňované až postupne. Napokon sa ale dospelo k záveru, že aj klerik môže mať prospech zo svojej šikovnosti, avšak jej využitie prichádzalo do úvahy iba s cieľom zabezpečiť si prostriedky na vlastné živobytie.⁴² Viacerí kánonisti sa na pozadí etickej analýzy zisku zároveň pokúsili ospravedlniť zisky obchodníkov pochádzajúce z rýdzo komerčných aktivít. Napriek tomu sa podarilo obchodné transakcie zbaviť automatického spájania s *lucrum turpe* a presadiť ich všeobecné dovolenie laikom (za prísneho dodržania určitých špecifických podmienok) až po istom čase.⁴³

Kánonisti aj neskôr pokračovali v analýze rôznych komerčných aktivít, keďže prostredníctvom nich bežne dochádzalo k podvodnému krytiu tohto deliktu.⁴⁴ Ruka v ruke s týmito procesmi išlo taktiež zmierňovanie kánonickoprávnych noriem, ktoré prísne odmietali obchodné špekulácie týkajúce sa budúcej ceny. Nový postoj naznačila predovšetkým dekretálie Alexandra III. (1159–1181) s názvom *In civitate*. Pápež v tomto prameni konštatoval, že kontrakt, na základe ktorého sa odkladala platba za tovar v budúcom stipulovanom čase, nepodlieha kánonickoprávnyim zákazom, teda ani trestom, a teda nie je ani hriechom, a to za tých okolností, ak bola presná hodnota tovaru v budúcom čase pri platení ceny pochybná (*venditio sub dubio*).⁴⁵ Za týchto okolností totiž nebol predávajúci podvedený ohľadom pôvodnej zmluvnej ceny.⁴⁶ Ak

BALDWIN, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries,” s. 47.

⁴² Porov. RAIMUNDUS DE PENNAFORTI, *Sum.* 2,8,2 a VINCENT BELLOVACENSIS, *Spec. doc.* 10,127.

⁴³ Porov. *Appar. ius. nat.* ad C. 4, q. 4, c. 1 a JOHANNES TEUTONICUS, *Glos. ord.* ad C. 4, q. 3, c. 1. V istom ohľade definitívu pre ospravedlnenie čisto obchodného zisku predstavovali najmä myšlienky kánonistu Huguccia, ktorý konštatoval, že laici môžu kupovať lacnejšie a predávať drahšie za podmienok, ak použijú zisk na udržanie samých seba v počestnom živote. Ak však ich správanie súviselo viac s lakomstvom a uvedené aktivity vyvinuli len kvôli ziskuchtivosti, kvalifikovali sa ako odsúdeniahodné a hriechne. Tieto závery neskôr potvrdil aj Laurentius Hispanus († 1248) a Rajmund z Peñafortu, reflektujúc i závery Goffreda de Trano († 1245). Porov. LAURENTIUS HISPANUS, *Appar.* ad C. 14, q. 3; RAIMUNDUS DE PENNAFORTI, *Sum.* 2,8,1; VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Spec. doc.* 10,125; GOFFREDUS DE TRANO, *Sum.* 5,19 a GUILHELMUS AUTISSIODORENSIS, *Sum. aur.* 48,1,1. Bližšie k tejto problematike pozri LAPIDUS, „Information and Risk in the Medieval Doctrine of Usury during the Thirteenth Century,” s. 3.

⁴⁴ Porov. DE ROOVER, „The Scholastics, Usury, and Foreign Exchange,” s. 264–265.

⁴⁵ Porov. *Comp. pr.* 5,15,8 a X 5,19,6. Porov. tiež AEGIDIUS DE LESSINIA, *De usur.* 8.

⁴⁶ Kánonisti ako Alanus Anglicus a Tancredus († 1234) v nadväznosti na to uviedli, že obchodníci vedeli o menšej hodnote tovaru oproti zmluvnej cene, ale súhlasili s jej zvý-

by však obchodník nakupoval len kvôli nízkej cene tovar, pri ktorom by s určitosťou vedel, že jeho cena v budúcnosti porastie, s tým, že zaň zaplatí až v budúcnosti, vďaka čomu by dosiahol zisk, obišiel by nielen ustanovenia tejto dekretácie, ale taktiež staršie zákazy obsiahnuté v Graciánovom dekréte.⁴⁷ Aj preto sa malo za to, že pri kupovaní lacnejšie a predaji drahšie s jasným úmyslom dosiahnuť zisk kvôli plynutiu času, išlo nielen o *lucrum turpe*, ale tiež o hriechne konanie. Ak by však pretrvávala dôvodná pochybnosť (*dubio rationis*) o presnej hodnote tovaru v budúcnosti, teda v čase platby, táto skutočnosť hriech vylučovala.⁴⁸ Aj v tomto prípade sa musíme vrátiť k problému *intentio*, keďže vedomosť obchodníka ohľadom vývoja cien v budúcnosti bola pred cirkevným súdom prakticky nedokázateľná.⁴⁹

Aj keď kánovníci v období po vydaní dekretácie *In civitate* naďalej zdôrazňovali predovšetkým potrebu skúmania úmyslu obchodníka, zároveň začali prirodzene inklinovať k nachádzaniu objektívnejších prostriedkov, za pomoci ktorých by bolo možné rozhodovať tieto kauzy aj vo vonkajšom fóre. Hlavným indikátorom prestúpenia kánovníckoprávných zákazov sa spočiatku stala najmä neobvykle vysoká cena (*longe maiori pretio*) pri kontrakte s odloženou platbou, čo explicitne vyjadril Urban III. (1185–1187) v dekretácii *Consuluit*. Pápež uvedený druh predaja výslovne odsúdil ako obchádzanie zákazu úrokov, označiac ho za nemorálny (*male agere*).⁵⁰ Podobným spôsobom sa však čoskoro nato začalo nahliadať aj na kontrakty, pri ktorých bola dohodnutá prehna-

šením kvôli dohodnutému odkladu platby zaň. Porov. ALANUS, *Appar. ad Comp. pr.* 5,15,8 a TANCREDUS, *Appar. ad Comp. pr.* 5,15,8. Bližšie k tejto problematike pozri tiež BERNARDUS DE BOTONO PARMENSIS, *Glos. ord. ad X* 5,19,6.

⁴⁷ Porov. C. 14, q. 4, c. 9.

⁴⁸ Porov. ALANUS, *Appar. ad Comp. pr.* 5,15,8; RAIMUNDUS DE PENNAFORTI, *Sum.* 2,7,3 a VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Spec. doc.* 10,104.

⁴⁹ Z toho dôvodu už spomenutý Alanus Anglicus uviedol, že *usura* v tomto prípade existovala len v mysli obchodníka a nemohla byť preto odsúdená rozsudkom cirkevného súdu, teda vo vonkajšom fóre. Porov. *Appar. ad Comp. pr.* 5,15,8. Text dekretácie tak v konečnom dôsledku urobil z uvedených praktík definitívne záležitosť medzi dušou a Bohom, pred ktorým nemohol byť skrytý žiadny hriechný úmysel. Porov. BALDWIN, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries,” s. 50.

⁵⁰ Porov. *Comp. pr.* 5,15,12 a X 5,19,10. Podozrivo vysoká cena pri transakciách s oneskorenou platbou tak bola považovaná za jasný znak skrytého úmyslu tieto zákazy obísť, za súčasného vylúčenia zohľadňovaného faktoru dôvodnej pochybnosti. Porov. BARTHOLOMEUS BRIDENSIS, *Glos. ord. ad C.* 14, q. 4, c. 9 a GUILLELMUS RENNENSIS, *Glos. ad Summa Raymundi* 2,7,3.

ne nízka cena, čo obdobne naznačovalo porušovanie zákona zo strany obchodníka. I v takýchto prípadoch totiž bežne dochádzalo k zakrývaniu úrokov, o čom vypovedá napríklad aj pápežská dekretália Inocenta III. (1198–1216) *Ad nostram noveris*.⁵¹ V tomto prípade veriteľ poberal po určité rozpätie času úžitky z majetku z pozície jeho držiteľa, s cieľom získať úroky z pôvodnej pôžičky peňazí. Takýto kontrakt smerujúci k scudzeniu tovaru predajom, ktorý mal byť neskôr obnovený predajom po istej perióde, nebol kánonistami v zásade kvalifikovaný ako pravá kúpna zmluva, skôr sa považoval za kontrakt zabezpečovací (*pignus*). Aj celá fikcia predaja a znovupredaja za podstatne nižšiu cenu oproti cene spravodlivej tak bola kánonistami výslovne odmietnutá a zakázaná.⁵² V tejto súvislosti sa, prirodzene, neposudzovala písomná dohoda medzi zmluvnými stranami, ale s cieľom odhaliť obchádzanie zákazov požíčania na úrok sa sledovalo ich konanie.⁵³

V roku 1234 sa objavil nový podnet do diskusií v podobe dekretálie Gregora IX. (1227–1241) označovanej ako *Naviganti*. Tá nielenže do praxe opätovne zaviedla starší princíp dôvodnej pochybnosti ohľadom budúcej ceny, ale taktiež stanovila, že veritelia, ktorí zverili peniaze obchodníkom cestujúcim cez more alebo na zahraničné trhy, vynucujúcim

⁵¹ Porov. *Comp. ter.* 3,14,1 a X 3,17,5.

⁵² Porov. BALDWIN, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries,” s. 51. Pôžička mohla byť použitá k braniu úrokov pod zámienkou *emptio venditio* aj vtedy, ak sa jednoducho ustanovila vyššia cena v prípade predaja na dlh než pri predaji v hotovosti. Porov. X 5,19,10 a BERNARDUS CLARAEVALLENSIS, *De Ev. aet.* 34,3,2. Malo sa totiž za to, že čas nemôže byť akceptovaný ako predajná komodita, keďže je vecou spoločnou (*res communis*). Najmä z toho dôvodu sa mal tovar predávať v hotovosti alebo na dlh za tú istú spravodlivú cenu a nie vyššiu. Porov. BERNARDUS CLARAEVALLENSIS, *De Ev. aet.* 34,1 a 34,3,1. Porov. DE ROOVER, „The Scholastics, Usury, and Foreign Exchange,” s. 260–261. Na druhej strane teológ Viliam z Auxerre († 1231) napísal, že keď predávajúci predáva tovar na dlh za vyššiu cenu, než je jeho hodnota v čase uzavierania zmluvy, a robí tak na základe odhadu múdrych mužov (*arbitrio virorum bonorum*) poznajúcich daný typ kontraktov, nemožno ju kvalifikovať ako zakázanú. Porov. GUILHELMUS AUTISSIODORENSIS, *Sum. aur.* 3,2. Neskôr sa na uvedenom pozadí ustálil záver, že ak čas ovplyvňuje hodnotu vecí, nie je to kvôli jeho plynutiu, ale kvôli risku, ktorý sa s ním nejako spája. Porov. *Sum. theol.* II–II, q. 78, a. 2, sol. 7. Bližšie k tejto problematike pozri LAPIDUS, „Information and Risk in the Medieval Doctrine of Usury during the Thirteenth Century,” s. 6, 14 a 18.

⁵³ Porov. TANCREDUS, *Appar. ad Comp. ter.* 3,14,1; JOHANNES TEUTONICUS, *Appar. ad Comp. ter.* 3,14,1; BERNARDUS DE BOTONO PARMENSIS, *Glos. ord. ad X* 3,17,5; RAIMUNDUS DE PENNAFORTI, *Sum.* 2,7,6; VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Spec. doc.* 10,107 a HOSTIENSIS, *Sum. aur.* 5,9.

si na tomto pozadí úroky za znášanie rizík cesty, mali byť odsúdení kvôli obchádzaniu zákazu úrokov.⁵⁴ V tomto prípade uvedený prameň reflektoval známu stredovekú prax tzv. morských pôžičiek (*faenus nauticum*, *pecunia traiectica*), pri ktorej dlžníci znášali úrok z pôžičiek od námorných dobrodruhov (*navigantes*) ako kompenzáciu za znášanie rizík cesty.⁵⁵ Aj keď kánónisti inklinovali k uznaniu záveru, že úrok v tomto prípade vlastne predstavoval priamu kompenzáciu za risk (*damnum emergens*), vo všeobecnosti napokon podporili závery Gregora IX. o zákaze morských pôžičiek.⁵⁶ Práve v tomto období sa však zároveň začalo nad riskom uvažovať v tom istom kontexte, ako pri ospravedlňovaní zisku kvôli práci alebo vynaloženým nákladom. Vynikajúci kánónista Sinibaldo Fieschi, neskorší pápež Inocent IV. (1243–1254), tak napríklad neskôr výslovne dovoľil stanovovanie vyšších cien pri kontraktach, pri ktorých bolo potrebné akýmsi spôsobom kompenzovať nielen prácu, ale i značný risk (*labor suus et periculum multum*). Pri druhom spomenutom konkrétne pripúšťal riziká spojené s presunom tovaru z miesta na iné miesto.⁵⁷ Kánónista Bernard de Montemirato († 1296) potom rozvinul diskusiu v tom zmysle, že zisky takto nadobudnuté by mali byť považované za istú formu pracovnej zmluvy (*locatio conductio operarum*) alebo úschovy (*depositum*), čo si z hľadiska prirodzenej spravodlivosti zasluhovalo istú mieru kompenzácie.⁵⁸

Na vyššie uvedenom pozadí obrátili kánónisti pozornosť opäť k spravodlivej cene tovaru, a to predovšetkým k spôsobom jej stanovenia. Do úvahy bolo potrebné vziať najmä činiteľ fluktuácie cien, ktorá bola na základe priebežného sledovania vývoja na trhu viac-menej predvídateľná. Ako sme už naznačili, tieto skutočnosti brali kánónisti do úvahy

⁵⁴ Porov. X 5,19,19.

⁵⁵ Porov. *Sum. theol.* II–II, q. 78, a. 2, obj. 5. Bližšie k tejto problematike pozri LAPIDUS, „Information and Risk in the Medieval Doctrine of Usury during the Thirteenth Century,“ s. 13–14.

⁵⁶ BERNARDUS DE BOTONO PARMENSIS, *Glos. ord. ad X 5,19,19*. Aj keď Gregor IX. odmietol *faenus nauticum*, rozpracoval náuku o dovolenom znížení ceny v prípade očakávanej budúcej platby a jej zvýšení v prípade predaja na dlh, ak budúca hodnota predávaného tovaru zostávala neistá. V tejto súvislosti je však potrebné opätovne pripomenúť, že *usura* pramenila v samotnej *intentio* a z toho dôvodu nebolo možné každý dosiahnutý zisk automaticky kvalifikovať ako zakázaný. Bližšie k tejto problematike pozri LAPIDUS, „Information and Risk in the Medieval Doctrine of Usury during the Thirteenth Century,“ s. 11 a 13–14.

⁵⁷ Porov. INNOCENTIUS IV, *Appar. ad X 5,19,19*.

⁵⁸ Porov. BERNARDUS DE MONTEMIRATO, *Lec. ad X 5,19,19* a AEGIDIUS DE LESSINIA, *De usur.* 10.

predovšetkým pri určovaní dôvodnej pochybnosti pri predaji so skrytým úrokom, najmä pri analýze faktora risku. Kánonista Viliam z Rennes, pôsobiaci v 13. storočí, tak napríklad objasnil, že ak ceny zvykli pri danej komodite v súlade so sezónnymi zmenami stúpať, pochybnosť bola eliminovaná, a z toho dôvodu mal byť takýto kontrakt zakázaný.⁵⁹ Kánonista Hostiensis († 1271) v nadväznosti na to za pomoci Aristotela argumentoval, že vedomosť o budúcich alebo náhodných veciach jedno-ducho nemôže byť determinovaná pravdou. Napriek tomu však platilo, že vývoj cien v určitom kraji (*secundum cursum regionis*) nemusel byť za každých okolností založený na pochybnej, ako skôr pravdepodobnej znalosti.⁶⁰ Odvolávajúc sa na slova pápeža Inocenta IV. (*dominus meus*) preto Hostiensis uviedol, že ak je sezónna fluktuácia dobre známa tým, ktorí pochádzajú z daného regiónu (*communis opinio hominum*), potom je všetka pochybnosť eliminovaná.⁶¹ Kánonisti tak napokon dospeli k záveru, že spravodlivá cena alebo skutočná hodnota veci je jednoducho cena, za ktorú ju možno v danom kraji zohnať. Prirodzene, určená mohla byť buď na základe slobodnej obchodnej súťaže, alebo oficiálnou reguláciou. Keďže ceny sa menili v závislosti od lokality, spravodlivá cena sa musela stanovovať s ohľadom na čas a miesto uzavierania kontraktu.⁶²

2. PROCESNÉ PRÁVO

Ako sme už naznačili, zákaz úrokov našiel svoje vyjadrenie nielen v prameňoch cirkevného, ale taktiež svetského práva. Z toho dôvodu

⁵⁹ Porov. GUILLELMUS RENNENSIS, *Glos. ad Summa Raymundi* 2,7,3 a VINCENT BELLOVACENSIS, *Spec. doc.* 10,104.

⁶⁰ Porov. HOSTIENSIS, *Sum. aur.* 5,8 a JEAN DE LA ROCHELLE, *Sum. de vit.* Ako zaujímavosť možno uviesť názor kánonistu Guielma Rennensis, že rovnako ako tovar sa môže meniť počas plynutia času aj hodnota peňazí. Na tomto pozadí zakázal i špekulácie ohľadom fluktuácie ich hodnoty, podobne ako tomu bolo pri fluktuovaní cien tovaru. Porov. *Glos. ad Summa Raymundi* 2,7. Bližšie k tejto problematike pozri John T. NOONAN, *The Scholastic Analysis of Usury*, Cambridge: Harvard University Press, 1957, s. 52–53, 67–68, 81 a 93 a DE ROOVER, „The Scholastics, Usury, and Foreign Exchange,” s. 257.

⁶¹ HOSTIENSIS, *Com. ad X* 5,19,19.

⁶² Rôzne variácie metódy určovania cien možno nájsť v dielach viacerých stredovekých kánonistov ako Simon z Brisignano († okolo r. 1179), Johannes Teutonicus, Tancredus a Rajmund z Peñafortu, respektíve romanistov ako Azo († 1230), Accursius († 1263) a Odofredus († 1265). Bližšie k tejto problematike pozri BALDWIN, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries,” s. 57.

bolo možné predpokladať viaceré konflikty ohľadom súdnej príslušnosti týchto káuz. V období stredoveku a raného novoveku sa však malo v zásade za to, že príslušnými ich riešiť boli riadne biskupské sudy.⁶³ Ako konkrétny príklad možno v tomto ohľade spomenúť Anglicko, kde cirkevné sudy stíhali tých, čo požičiavali peniaze na úrok preukázateľne najneskôr po roku 1170.⁶⁴ Ako uvádza vtedajší slávny právnik Ranulf de Glanvill († 1190), sekulárne kráľovské sudy boli príslušné len v prípade vznesenia obvinenia po smrti delikventa, keďže kráľ si za týchto okolností nárokoval jeho hnutelný majetok, zatiaľ čo majetok nehnuteľný náležal príslušnému feudálovi.⁶⁵ Viacerí bádatelia si na tomto pozadí kladli otázku, či to, čo stálo za harmonickou spoluprácou medzi katolíckou cirkvou a anglickou korunou, bola vskutku iba snaha o potlačenie tohto deliktu. Rovnaká situácia však panovala aj vo Francúzsku, kde priznal cirkevným súdom právomoc rozhodovať tieto kauzy kráľ Ľudovít IX. Svätý (1226–1270).⁶⁶ I napriek tomu sa však nájdu právni historici, ktorí

⁶³ Porov. Thomas P. McLAUGHLIN, „The Teaching of the Canonists on Usury. Part I,“ *Mediaeval Studies* 1 (1939): 82–107; Thomas P. McLAUGHLIN, „The Teaching of the Canonists on Usury. Part II,“ *Mediaeval Studies* 2 (1940): 1–22; Benjamin NELSON, *The Idea of Usury: From Tribal Brotherhood to Universal Otherhood*, Princeton: Princeton University Press, 1949; NOONAN, *The Scholastic Analysis of Usury* a Raymond A. DE ROOVER, *La pensée économique des scolastiques: doctrine et méthodes*, Montréal: Institut d'idées médiévales, 1971.

⁶⁴ Bližšie k tejto problematike pozri SHERMAN, „A Brief History of Medieval Roman Canon Law in England,“ s. 243.

⁶⁵ Ako zaujímavosť možno označiť poznámku Ranulfa de Glanvilla, že v Anglicku vlastne ani nie je obvyklé predvolávať pred súd alebo priamo súdiť kvôli porušovaniu zákazu požičiavania na úrok živé osoby. Porov. Glan. 7,16. Bližšie k tejto problematike pozri Felix MAKOWER, *Constitutional History and Constitution of the Church of England*, London: S. Sonnenschein, 1895, s. 440–442 a Paul HYAMS, „The Common Law and the French Connection,“ in *Proceedings of the Battle Conference on Anglo-Norman Studies*, ed. Reginald A. Brown, Woodbridge: Boydell Press, 1982, s. 77–92 a 82–83. Viacerí bádatelia však presvedčivo argumentujú, že najneskôr po roku 1244 boli v tejto krajine stíhaní aj živí delikventi. Porov. Dorin R. WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, disertačná práca, Harvard: Harvard University, 2015, s. 67. Z pohľadu neskoršieho vývoja možno uviesť, že súdne privilégium cirkvi zostalo pri týchto kauzách zachované aj počas éry Tudorcov (1485–1603). I keď po tomto čase vydali niektorí tudorovskí kráľi niekoľko zákonov vynucujúcich uplatňovanie zákazu úrokov svetskými prostriedkami, hlavná regulácia zostávala naďalej v rukách cirkvi. Porov. 15 *Edw.* III, st. 1, c. 5 a 3 *Hen.* VIII, c. 5. Bližšie k tejto problematike pozri HELMHOLZ, „Usury and the Medieval English Church Courts,“ s. 365.

⁶⁶ Bližšie k tejto problematike pozri napríklad WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, s. 84–85.

tvrdia, že zákony proti požíčianiu na úrok boli nielen značne vzdialené v praxi, ale tiež rozsiahle obchádzané a ignorované.⁶⁷ S ohľadom na zachované súdne akty možno ale s určitosťou konštatovať, že v ich prípade nešlo len o mŕtvu literu zákona. *Causae usurariae pravitatis* sa totiž na cirkevných súdoch vyskytovali v dostatočnom počte a rozhodované boli podľa presne stanovených procesných postupov a metód.

Dôvodov pre uvedené úvahy môže byť viac. Už z hmotnoprávneho výkladu je napríklad zrejmé, že aj viacerí kánovníci bežne inklinovali k ideálu riešenia týchto káz na miesto fóra vonkajšieho vo fóre vnútornom sviatosťnom.⁶⁸ Teológovia napokon v tomto kontexte zdôrazňovali, že i keď požíčanie na úrok môže zostať skryté pred sekulárnymi autoritami, nikdy nie pred Bohom. Najmä preto sa argumentovalo, že rozsudok by mal byť v týchto kauzách ponechaný Bohu (*super hoc Deo iudicium relinquitur*), bezvýhradne v prípadoch skrytej formy tohto deliktu.⁶⁹ O tejto téme nakoniec v stredoveku pojednávali nielen kánonickoprávne zbierky, právnické traktáty romanistov, ale od roku 1200 čoraz viac tiež teologické exegézy a homílie.⁷⁰ Z romanistických náhľadov tak možno spomenúť napríklad Balda de Ubaldis († 1400), ktorý prirovnal takýchto delikventov k drevokaznému červovi zdajúcemu sa jemným na dotyk, ale s extrémne tvrdými zubami, gniaviacimi a ničiacimi všetko drevo.⁷¹ V teologických dielach bola potom *usura* poväčšine označovaná pojmom *vorago*, teda „priepasť“, ktorá mala pohltiť všetkých tých, čo požíčajú na úrok.⁷² Ustanovenie evanjelia podľa Lukáša, v ktorom

⁶⁷ Porov. Henry R. RICHARDSON – George O. SAYLES, *Law and Legislation from Aethelberth to Magna Carta*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1966, s. 85 a Francis R. H. Du BOULAY, *An Age of Ambition: English Society in the Late Middle Ages*, London: Thomas Nelson & Son, 1970, s. 59.

⁶⁸ Porov. HELMHOLZ, „Usury and the Medieval English Church Courts,“ s. 367.

⁶⁹ Bližšie k tejto problematike pozri CARPIO, *Handbook of Key Global Financial Markets, Institutions, and Infrastructure* a Richard H. HELMHOLZ, *The Oxford History of the Laws of England*. Vol. 1. *The Canon Law and Ecclesiastical Jurisdiction from 597 to the 1640s*, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 370.

⁷⁰ Bližšie k tejto problematike pozri NELSON, *The Idea of Usury: From Tribal Brotherhood to Universal Otherhood* a NOONAN, *The Scholastic Analysis of Usury*.

⁷¹ Bližšie k tejto problematike pozri WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, s. 334.

⁷² Tieto slová použil vo svojich dekretáliách aj pápež Inocent III. Nájsť ich však možno i v konštitúcii *Cura nos pastoralis* Prvého lyonského koncilu (r. 1245), ktorá hovorí: ... *usurarum vorago multas ecclesias paene destruxerit*. Bližšie k tejto problematike pozri Stephan KUTTNER, „Die Konstitutionen des ersten allgemeinen Konzils von Lyon,“ *Studia et documenta historiae et iuris* 6 (1940): 70–131 a Jesalyn BIRD, „Reform or Crusade?

sa hovorilo o vyhánaní démona, sa zase interpretovalo v zmysle analógie človeka posadnutého týmto hriechom.⁷³ I teológ Róbert zo Sorbonny († 1274) nakoniec prirovnal požičiavajúceho na úrok k vrahovi posadnutému démonmi, ktorý svojou hriešnosťou zabíja nielen seba, ale tiež svoju rodinu.⁷⁴ Časté posudzovanie týchto kázusov vo vnútornom sviatostnom fóre našlo v období vrcholného stredoveku svoje odzrkadlenie aj v osobitných spovedných príručkách, nazývaných „penitenciály“ (*libri poenitentiales*).⁷⁵ Tie obsahovali súpis skutkových podstatí hriechov a cirkevnoprávných deliktov a odporúčané druhy pokánia za ne.⁷⁶

Uvedené možno ilustrovať na príklade detailne prebádaného penitenciálu *Summa confessorum*, ktorý zverejnil v roku 1298 dominikán Ján z Freiburgu († 1314). Ten dokonca niektorí historici opisujú ako najvplyvnejšiu prácu pastorálnej teológie 200 rokov pred reformáciou.⁷⁷ Pojmu *usura* sa týka až 83 analyzovaných otázok, pričom autor poväčšine zastáva konzervatívne stanoviská. Tie sú zrejmé najmä z jeho definície tohto termínu v zmysle získania čohokoľvek navyše k istine, ale taktiež z dôrazného apelu rešpektovania tohto zákazu každým člove-

Anti-Usury and Crusade Preaching during the Pontificate of Innocent III,” in *Pope Innocent and his World*, ed. John C. Moore, Aldershot: Ashgate, 1999, s. 165–185.

⁷³ Porov. Lk 4,33–36.

⁷⁴ Bližšie k tejto problematike pozri WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, s. 101–103.

⁷⁵ Porov. Pierre MICHAUD-QUANTIN, *Sommes de casuistique et manuels de confession au Moyen Age (XII–XVI siècles)*, Louvain: Nauwelaerts, 1962; Joseph GOERING, „The Internal Forum and the Literature of Penance and Confession,” in *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, ed. Wilfried Hartmann – Kenneth Pennington, Washington: Catholic University of America Press, 2008, s. 410–427 a Odd LANGHOLM, *The Merchant in the Confessional: Trade and Price in the Pre-Reformation Handbooks*, Leiden: Brill, 2003.

⁷⁶ Bližšie som sa touto problematikou zaoberal Vojtech VLADÁR, *Dejiny cirkevného práva*, Praha: Leges, 2017, s. 200.

⁷⁷ Ako zaujímavosť možno uviesť, že spovedné príručky bežne pracovali aj s právnickým materiálom. O tejto skutočnosti vypovedá i tento penitenciál, ktorý pri analýze predmetnej problematiky dokonca odkazuje aj na justiniánske *Digesta*. Porov. Leonard E. BOYLE, „The *Summa Confessorum* of John of Freiburg and the Popularization of the Moral Teaching of St. Thomas and of Some of his Contemporaries,” in *Thomas Aquinas, 1274–1974, Commemorative Studies*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1974, s. 253. Z neskorších podobne zameraných diel možno spomenúť napríklad spis *Summa Pisanella* od Bartolomea de San Concordio († 1347), *Manuale confessorum* od Johanna Nidera († 1438) a *Summa summarum* od Williama z Paguly († 1332). Bližšie k tejto problematike a kvalitnej analýze pozri WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, s. 160n.

kom (2,7,16). Skvelý prehľad autora v kánonickom práve je zrejmý z jeho inštrukcií spovedníkovi, aby sa penitenta postupne pýtal: či nenadobudol obilie alebo víno kvôli chamtivosti s cieľom predať tieto komodity drahšie (2,7,40); či nezískal pôžičku na úrok bez uznanej príčiny alebo nenaviedol iného k takémuto činu (2,7,44); či neprenajal dom osobe požičiavajúcej na úrok (2,7,71); či nekúpil alebo nepredal tovar nedovolené na dlh (2,7,16); či nežiadal za požičané peniaze na oplátku služby (2,7,5) alebo recipročnú pôžičku (2,7,22); a či neprijal dary od židov alebo tých, čo požičiavajú na úrok (2,7,15). Ján z Freiburgu zároveň upozornil, že jedinou cestou k záchrane duše je vrátiť všetko, čo bolo nespravodlivo získané.⁷⁸ Ak by delikventi nedisponovali potrebnými prostriedkami, museli pokorne prosiť dlžníkov o odklad platby alebo odpustenie (2,7,46 a 68). Obdobne si nemohli ponechať ani zisky z užívania toho, čo im bolo dané ako zábezpeka, pričom všetko získané navyše muselo byť odčítané od celkovej sumy dlhovaných peňazí (2,7,77). Dôležitosť rozlišovania medzi vonkajším a vnútorným fórom pri týchto kauzách potom autor zdôraznil vylúčením zjavných požičiavateľov na úrok z možnosti získať platné rozhréšenie (2,7,72). Praktického ducha napokon preukázal konštatovaním, že hriechom nie je prijať pôžičku v prípade núdze, a to za predpokladu nemožnosti zaobstarať si peniaze iným spôsobom (2,7,44).

Je teda zrejmé, že osobám kvalifikovaným ako *manifesti usurarii* (*manifesti per famam tantum*) nebolo možné odpustiť v rámci vnútorného sviatosťného fóra. Viacerí bádatelia napokon kvalifikovali požičiavanie na úrok ako spoločenský zločin „par excellence“.⁷⁹ Prirodzene, do tejto kategórie spadali v prvom rade tí, čo mali na verejnosti rozložený stôl s úmyslom požičať na úrok každému záujemcovi. Zachované súdne akty navyše dokazujú, že na získanie statusu verejného delikventa postačovalo, ak bol predmetný zákaz verejne prestúpený čo i len jediný raz.⁸⁰ Kauzy týchto osôb potom patrili výlučne do kompetencie cirkevných súdov, čo bolo výslovne akceptované aj všetkými penitenciálmi.⁸¹ Po ve-

⁷⁸ Za iných okolností nemohlo byť delikventovi odpustené dokonca ani na smrteľnej posteli. Porov. *Sum. conf.* 2,7,72.

⁷⁹ Porov. Sylvain PIRON, „Le devoir de gratitude: émergence et vogue de la notion d’antidote au XIIIe siècle,” in *Credito e usura fra teologia, diritto e amministrazione. Linguaggi a confronto* (sec. XII–XVI), ed. Diego Quaglioni – Giacomo Todeschini – Gian Maria Varanini, Rome: École française de Rome, 2005, s. 74.

⁸⁰ Bližšie k tejto problematike pozri HELMHOLZ, „Usury and the Medieval English Church Courts,” s. 368.

⁸¹ Porov. napríklad *Sum. conf.* 2,7,48.

rejnóm spáchaní tohto deliktu bol totiž delikvent postihnutý samočinou exkomunikáciou nastupujúcou *ipso facto et ipso iure* vo verejnom fóre.⁸² V právnickom zmysle tak bol vylúčený z viditeľného spoločenstva veriacich, pričom cirkevná autorita túto skutočnosť len deklarovala, nekonštituuje žiadne nové právne skutočnosti. Ako sme už uviedli, status plnoprávneho člena katolíckej cirkvi mohol byť takejto osobe obnovený až po vrátení všetkého, čo nespravodlivo získala.⁸³ Nevyhnutnosť spl-

⁸² Ak sa zamyslíme nad koncepčným poňatím tohto trestu, v jeho uplatňovaní možno nájsť paralely s Ježišovým vyhnaním peňazomencov z Chrámu (*purgatio Templi*). Porov. Mt 21,12–13; Mk 11,15–17, Lk 19,45–46, Jn 2,13–17 a D. 68, c. 11. Mesto a jeho múry tak boli prenesené prirovnané k Chrámu a vyhnanie požičiavajúcich na úrok sa kvalifikovalo ako *imitatio Christi*. Netreba totiž zabúdať na to, že samotný Chrám bol v *Glossa ordinaria* zostavenej k Svätému Písmu pripodobňovaný k cirkevnej komunite. Na dokreslenie, slávny právnik Viliam Durantis († 1296) takýchto delikventov prirovnal k malomocným, ktorí mohli nakaziť svojou chorobou aj ostatných, a preto ich bolo treba vyhnúť zo spoločenstva zdravých. Blížšie k tejto problematike pozri WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, s. 122–132, 208 a 341.

⁸³ Porov. *Glos. ord. ad X 5,19,14*. Blížšie k tejto problematike pozri Karl WEINZIERL, *Die Restitutionslehre der Frühscholastik*, München: Max Hueber Verlag, 1939. Klerici zároveň, celkom prirodzene, prichádzali o svoje úrady, hodnosti a benefíciá. Porov. X 5,19,7. Ak by delikventi nechceli akceptovať trest a vrátiť všetko, čo nespravodlivo získali, mali byť vydaní svetskej moci a prinútení k tomu, aby tak urobili. Porov. *Sum. conf.* 2,7,51. Blížšie k tejto problematike pozri Terence P. McLAUGHLIN, „The Teaching of the Canonists on Usury. Part I,“ s. 81–146 a NOONAN, *The Scholastic Analysis of Usury*, s. 177–196. Požičiavanie na úrok zároveň predstavovalo iregularitu ku kňazskému sväteniu. Porov. D. 47, c. 1–4. Z hľadiska neskoršieho vývoja rozhodli Otcovia Tretieho lateránskeho koncilu (*Concilium Lateranense tertium*, r. 1179, can. 24), v nadväznosti na zákonodarstvo Druhého lateránskeho koncilu (r. 1139, can. 13), že tomu, kto požičiava na úrok majú byť odoprené sviatosti i kresťanský pohreb. Blížšie k tejto problematike pozri HODGE, „On the Rates of Interest for the Use of Money in Ancient and Modern Times. Part II,“ s. 318. Štvrtý lateránsky koncil (r. 1215, can. 27) napokon odsúdil „prehnaté a nemierne úroky“ (*graves et immoderatas usuras*), pričom toto ustanovenie rozšíril dokonca aj na židov. Porov. X 5,19,18. Cirkevné zákonodarstvo išlo napokon tak ďaleko, že klerik mal byť exkomunikovaný a suspendovaný z úradu i v prípade, ak by vyslúžil takémuto delikventovi kresťanský pohreb alebo prijal od neho almužnu. Porov. *Sext.* 5,5,2. Vo všeobecnosti bolo totiž akceptované, že kresťanské milodary chudobným majú pochádzať z dobier získaných legitímne, nie z úrokov alebo iného skazeného zdroja. Blížšie k tejto problematike pozri Brian PULLAN, „Catholics, Protestants, and the Poor in Early Modern Europe,“ *The Journal of Interdisciplinary History* 35, č. 3 (2005): 444. Exkomunikáciou boli potom trestaní aj tí, čo prenajali majetok tomu, kto požičiava na úrok. Porov. *Sext.* 5,5,1. Blížšie k tejto problematike pozri Conrad H. MOEHLMAN, „The Christianization of Interest,“ *Church History* 13 (1934): 6–7 a HELMHOLZ, *The Oxford History of the Laws of England. Vol. 1. The Canon Law and Ecclesiastical Jurisdiction from 597 to the 1640s*, s. 378. Najďalej však zašiel Druhého lyonského koncilu (*Concilium*

nenia tejto podmienky možno vysvetliť skutočnosťou pripodobňovania tohto trestného činu krádeži, pri ktorej musel taktiež zlodej vrátiť všetko, čo ukradol.⁸⁴ Jedinou výnimkou bola nemožnosť nájdania poškodeného, prípadne jeho úmrtie bez dedičov.⁸⁵ Za týchto okolností však bolo potrebné rozdať všetko nespravodlivo získané chudobným.⁸⁶ O vážnosti a spoločenskej nebezpečnosti tohto deliktu snáď najlepšie vypovedá možnosť uplatnenia trestu zákazu pobytu v diecéze, prípadne vyhnania z nej za pomoci svetského ramena (*brachium saeculare*), ktorý sa v zásade uplatňoval len v prípade heretikov.⁸⁷

Pokiaľ ide o procesnú iniciatívu, do úvahy prichádzali dve možnosti: udanie požičiavajúcich na úrok zo strany iných osôb (najčastejšie poškodených), respektíve začatie procesu *ex officio*.⁸⁸ Anglický kardinál

Lugdunense secundum, r. 1274) s názvom *Usurarum voraginem*, ktorý k tradičným cirkevným sankciám pridal (v duchu rovnice *mercator transmontanus = mercator usurarius*) pre cudzincov požičiavajúcich na úrok trest vyhnanstva z komunít, v ktorých žili. Bližšie k tejto problematike a skvelej analýze tohto dekrétu pozri WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, s. 122–132.

⁸⁴ Tieto dva delikty sa však nedajú úplne stotožňovať, čo možno ilustrovať záverom Jána z Freiburgu, že ten, kto naviedol iného k pôžičke na úrok má byť potrestaný ľahším trestom, než ten, kto naviedol iného k spáchaniu lúpeže alebo krádeže. Porov. *Sum. conf.* 2,7,61. Iný názor však zastávali stredovekí romanisti, prezentujúc, že ten, čo požičiava na úrok má byť pokutovaný štvornásobkom sumy (*quadruplum*), ktorú nespravodlivo získal, zatiaľ čo lúpež bola pokutovaná dvojnásobkom (*duplum*). Bližšie k tejto problematike pozri James M. ACKERMAN: „Interest rates and the law: A history of usury,“ *Arizona State Law Journal*, č. 1 (1981): 61–110.

⁸⁵ Porov. C. 14, q. 4, c. 10. Spod tejto povinnosti neboli oslobodení ani členovia rodiny požičiavajúceho na úrok, keďže aj tí žili z úrokov získaných *ex causa lucrativa*, na rozdiel od sluhov, ktorí si prirodzene zasluhovali svoju odmenu. Porov. *Sum. conf.* 2,7,70. Vrátiť získané mali taktiež obdarovaní z majetku delikventa, na rozdiel od tých, ktorým bolo len splatené dlhované. Porov. *Sum. conf.* 2,5,67.

⁸⁶ Porov. X 5,19,5.

⁸⁷ Porov. can. 679 CIC 1983 a 1429 a 1473 CCEO. Je teda zrejmé, že na trestný čin požičiavania na úrok sa skutočne vo viacerých ohľadoch nazeralo ako na delikt herézy. Aj pápež Klement V. (1305–1314) napokon na Viennskom koncile (*Concilium Viennense*, r. 1311–1312) v roku 1311 deklaroval, že ak nejaký kresťan zatvrdilo zotrúva pri názore, že na tejto praxi nie je nič hriešne, má byť potrestaný ako heretik. Porov. *Clem.* 5,5. I z toho dôvodu možno nájsť v jednej zo stredovekých listín dikciu, že biskup tých, čo požičiavajú v jeho diecéze na úrok, „... napomenul staby schizmatikov“ (*quasi scismaticos admonuit*). Svetskou mocou boli potom takéto osoby posudzované ako zradcovia kráľovského veličenstva. Bližšie k tejto problematike pozri WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, s. 55 a 71–72.

⁸⁸ Porov. Julien THERY, „Atrocitas/enormitas. Esquisse pour une histoire de la catégorie de „crime énorme“ du Moyen Âge à l’époque moderne,“ *Clio@Themis*, č. 4 (2011): 1–43;

Robert de Courçon († 1219) v tejto súvislosti dokonca priamo vyzýval spovedníkov k tomu, aby kajúcnikov namiesto zadostučinenia vo forme pôstov alebo almužien inštruovali k udávaniu takýchto delikventov.⁸⁹ Okrem *manifesti usurarii* mali byť obvinenia vznášané dokonca aj proti podozrivým zo spáchania tohto deliktu. I z toho dôvodu samotnému procesu častokrát predchádzalo deklamovanie mien osôb, o ktorých sa verejne šepkalo, že požičiavajú na úrok, v kostole. V nadväznosti na to boli podozriví predvolaní pred biskupa, ktorý pochopiteľne ako miestny ordinár disponujúci všetkými zložkami riadiacej moci (*iurisdictio*) mohol takúto záležitosť rozhodnúť jednoduchým a rýchlym spôsobom. Ak sa však obvinený odmietol dostaviť, kauza bola postúpená pracovníkom cirkevného súdu, ktorí podozrivého predvolali, v prípade potreby aj za pomoci svetského ramena.⁹⁰ O efektívnosti ich práce a existencii prepracovaných procesných smerníc vypovedajú najmä zachované súdne akty, dosvedčujúce, že tieto kauzy boli prejednávané rýchlo, obvyčajne na jednom alebo dvoch pojednávaniach. I napriek tomu, že pre vznesenie obvinenia zo spáchania tohto deliktu postačovalo podozrenie, na odsúdenie to s určitosťou nestačilo. O vysokých, až moderných procesných štandardoch vypovedá skutočnosť, že dostatočným nebolo ani priznanie

Richard M. FRAHER, „The Theoretical Justification for the New Criminal Law of the High Middle Ages: ‚Rei Publicae Interest, Ne Crimina Remaneant Impunita‘,“ *University of Illinois Law Review* (1984): 577.

⁸⁹ Porov. John BALDWIN, *Masters, Princes, and Merchants: The Social Views of Peter the Chanter and his Circle*, Princeton: Princeton University Press, 1970, s. 302. Neskoršiu snahu predstaviteľov svetskej moci prispieť za každú cenu k rozvoju obchodných vzťahov a nestíhať takýchto delikventov možno ilustrovať florentským zákonodarstvom z roku 1415. Na jeho základe bolo potrebné pred vznesením žaloby zložiť do súdneho depozitu sumu rovnajúcu sa sume žalovaného dlhu alebo úroku. Ak žalujúci prehral, prišiel o peniaze a navyše mu bola uložená pokuta 1000 zlatých florénov, zrejme za poškodzovanie dobrého mena obchodníka. Porov. Frank R. SALTER, „The Jews in Fifteenth-Century Florence and Savonarola’s Establishment of a *Mons Pietatis*,“ *The Cambridge Historical Journal* 5, č. 2 (1936): 194–195. Na druhej strane, taktný postup zo strany cirkvi možno ilustrovať príkladom pápeža Inocenta III. Ten napísal v roku 1208 biskupovi z Arras, radiač mu, aby sčasti obmedzil trestanie tých, čo požičiavajú na úrok. Argumentoval totiž, že takíto delikventi sa v jeho diecéze stali tak bežnými, že ak by mali byť potrestaní (celkom prirodzene len vo vonkajšom fóre) všetci, museli by byť zavretí viaceré kostoly. Z toho dôvodu nariadil príkladne potrestať niektorých z nich, s cieľom vystrašiť ostatných. Bližšie k tejto problematike pozri WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, s. 279.

⁹⁰ Porov. *Sum. conf.* 2,7,48.

dlužníka a dokazovalo sa vždy skutočné uloženie, platenie alebo vymáhanie úrokov.⁹¹

Ako sme už uviedli, všetky teologické i kánonistické diela umožňovali odpustenie trestov za požičiavanie na úrok za predpokladu vrátenia všetkého, čo bolo nespravodlivo získané.⁹² Možnosť ako k tomu delikventov prinútiť bolo viacero. Jedna z nich spočívala v zamietnutí žaloby takejto osoby v prípade, ak žalovala svojho veriteľa, od ktorého si požičala na úrok. Cirkevný sudca ju nepripustil, až kým žalujúci nevrátil všetko, čo nespravodlivo získal od svojich dlžníkov.⁹³ Celkom prirodzene, reštituovať bolo potrebné všetky veci, a to vrátane vecí minutých, ktoré mali byť nahradené v plnej výške.⁹⁴ Tento delikt tak bol vskutku vnímaný v kontexte porušovania komutatívnej spravodlivosti, ktorá ovládala všetky výmenné kontrakty vyžadujúce striktnú aritmetickú rovnosť medzi menenými vecami.⁹⁵ Najmä na tomto základe sčasti prekvapuje, že tieto kauzy boli v praxi častokrát ukončené súdnou dohodou medzi stranami. Aj o tejto skutočnosti vypovedajú zachované súdne akty, v ktorých sa bežne objavujú slovné spojenie ako *pax est* alebo *sub spe concordie*.⁹⁶ Pomerne častou komplikáciou, s ktorou sa museli cirkevné sudy vysporiadať, bolo, že veriteľa, predvídajúci budúci súdny spor, si nechávali zaplatenie úrokov osobitne odprisať. Viaceré autority preto odporúčali, aby ich dlžníci zaplatili, keďže prisahali pri Bohu (*ut satisfaciāt Deo de iuramento*), a až potom ich vymáhali prostredníctvom súdneho procesu späť.⁹⁷ Prisaha mala mať totiž aj za týchto okolností prednosť, a to i napriek tomu, že plnenie z nej nebolo súdne vymáha-

⁹¹ Porov. HELMHOLZ, „Usury and the Medieval English Church Courts,“ s. 367 a 377.

⁹² Porov. *Sum. conf.* 2,7,48.

⁹³ Porov. X 5,19,14.

⁹⁴ Porov. John A. LORENC, *John of Freiburg and the Usury Prohibition in the Late Middle Ages: A Study in the Popularization of Medieval Canon Law*, disertační práce, Toronto: University of Toronto, 2013, s. 166.

⁹⁵ Porov. Joel KAYE, *Economy and Nature in the Fourteenth Century: Money, Market Exchange, and the Emergence of Scientific Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 79–87.

⁹⁶ Bližšie k tejto problematike pozri HELMHOLZ, „Usury and the Medieval English Church Courts,“ s. 377.

⁹⁷ Súdne akty však bežne hovoria aj o tom, že niektorí poškodení pred súdom tvrdili, že čosi navyše zaplatili veriteľovi len kvôli tomu, aby ho potešili, prípadne išlo z ich strany o slobodný dar (*donatio liberalis*). I za týchto okolností sa, celkom prirodzene, osobitne skúmala *intentio*, v tomto prípade dlžníka. Bližšie k tejto problematike pozri HELMHOLZ, *The Oxford History of the Laws of England. Vol. 1. The Canon Law and Ecclesiastical Jurisdiction from 597 to the 1640s*, s. 378–379.

teľné.⁹⁸ Veritelia si okrem toho nechávali často od dlžníkov odprisahať aj to, že v prípade nevyhnutnosti reštitúcie po prehranom procese odmietnu prijať náhradu za zaplatené úroky. Reakcia cirkvi bola taká, že nespravodlivo získané peniaze či materiálne statky sa mali i tak vymôcť a rozdať chudobným.⁹⁹

Uvedený problém však nebol zďaleka jediným. Ako ďalší príklad možno spomenúť potrebu stanovenia spravodlivej ceny pri obchádzaní predmetného kánonickoprávneho zákazu, k čomu bežne dochádzalo najmä pri uzavieraní kúpnej zmluvy. Ako sme už naznačili, do úvahy prichádzal predovšetkým predaj na dlh, keď predávajúci nadhodnotil kúpnu cenu na oplátku za odloženú platbu. Celkom prirodzene, v tomto prípade bolo nevyhnutné na prvom mieste zohľadniť faktor pochybnosti ohľadom cenovej fluktuácie tej-ktorej komodity v danom kraji a čase.¹⁰⁰ Podobná situácia nastala, ak si zmluvné strany dohodli kúpnu cenu, ktorá bola výrazne nižšia od aktuálnej hodnoty tovaru (*laesio enormis*). Najdôležitejším bol pre cirkevných sudcov v tomto ohľade inštitút *arbitrium bonorum virorum*, za použitia ktorého odhadovali spravodlivú cenu osoby pochádzajúce z daného kraja.¹⁰¹ Tento všeobecný princíp bol zjavne založený na stredovekej romanistickej interpretácii *Digest*, že ceny by nemali byť určované len na základe individuálnych ukazovateľov, ale malo by ísť o výsledok spoločného odhadu (*aestimatio communis*).¹⁰² Cirkevní sudcovia poväčšine stanovovali počet *boni viri* na desať, pričom vyberané boli obvykle tie isté osoby, ktoré sa tešili dobrej povesti. Tí potom slúžili vo viacerých ohľadoch na spôsob veľkej poroty známej zo

⁹⁸ Bližšie k tejto problematike pozri LORENC, *John of Freiburg and the Usury Prohibition in the Late Middle Ages: A Study in the Popularization of Medieval Canon Law*, s. 103.

⁹⁹ Porov. *Sum. conf.* 2,7,53.

¹⁰⁰ V zásade pritom platilo, že pri hnutelnom tovare sa spravidla zisťovala jeho aktuálna cena na trhu (*forum*). Pri nehnuteľnostiach sa pozemok zase porovnával so susednými alebo inými podobnými nehnuteľnosťami a zohľadňovala sa tiež výška potenciálneho nájomného alebo výnosov z neho. Aj v tomto prípade však bolo najdôležitejšie zistiť cenu obvyklú. Bližšie k tejto problematike pozri BALDWIN, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries,” s. 52.

¹⁰¹ Porov. Pap. D 23,3,69,4; Cels. D 32,43; Cels. D 38,1,30; Pomp. D 17,2,6; Cels. D 31,30; Ulp. D 30,75; Ulp. D 18,1,7 a Gai. D 18,1,35,1; Ulp. D 21,1,1, 8; Ulp. D 21,1,14,10; Ulp. D 34,1,14,3; Ulp. D 35,2,63,2; Gai. D 13,4,3; Paul. D 10,3,10,2 a JOHANNES TEUTONICUS, *Glos. ord.* ad C. 14, q. 4, c. 5.

¹⁰² Porov. VINCENTIUS HISPANUS, *Appar. ad X* 2,20,42 a HOSTIENSIS, *Com. ad X* 2,20,42.

súdnych procesov v anglo-americkom právnom systéme.¹⁰³ Okrem uvedených komplikácií museli cirkevné súdy bežne posudzovať aj zmluvné pokuty, ktoré si strany dohadovali pre prípad omeškania sa dlžníka s platbou.¹⁰⁴ Rozoznávalo sa pritom medzi pokutou podmienenou, pri ktorej sa dlžník mohol plateniu reálne vyhnúť, a inými, smerujúcimi obvykle k obídenu zákazu ukladania úrokov.¹⁰⁵

V nadväznosti na uvedené je potrebné zdôrazniť, že aj pri kauzách rozhodovaných vo vonkajšom fóre bola častokrát pre ospravedlnenie alebo zavrnutie hodnoteného konania najdôležitejšia *intentio*.¹⁰⁶ I tu možno sledovať apel na svedomie jednotlivca a do istej miery tiež preferovanie posudzovania týchto záležitostí v spovedňeniach.¹⁰⁷ Pri obchodných transakciách sa preto v prvom rade hodnotil motív konajú-

¹⁰³ Na ilustráciu možno uviesť opätovne slová Johanna Teutonica: „Respondeo hoc modo potuit esse. Quia cum res essent vendite decem testes dicerunt quod valebant multo plus quam viginti. Sed non taxabant certum pretium rei valentie quod iterum probari debet. vel constitit pape per confessiones partium quod res valebant ultra dimidiam iusti precii: sed non conveniebant de quantitate valoris quem monachi debent probare. Unde non producuntur hic testes super eodem casu tamen super eodem possunt induci in tali casu, quia ad aliud agitur modo quam prius.“ *Appar. ad Comp. ter.* 3,14,2. Bližšie k tejto problematike pozri HELMHOLZ, „Usury and the Medieval English Church Courts,” s. 378.

¹⁰⁴ Porov. *Cod. Iust.* 4,66,2 a X 3,18,4.

¹⁰⁵ Porov. William H. LOYD, „Penalties and Forfeitures: Before Peachy v. The Duke of Somerset,” *The Harvard Law Review* 29, č. 2 (1915): 121. Vo všeobecnosti sa totiž postupom času zaužívalo, že úroky boli prípustné nielen v prípade pochybnosti (*dubium*), ale tiež kvôli spravodlivej kompenzácii (*interesse*). Viacerí kánonisti tak mali za to, že veriteľ môže vymáhať úroky aj v prípade, ak utrpel stratu na základe nesplatenia dlhu dlžníkom včas (*ratione morae*). Porov. *Sum. conf.* 2,7,16.

¹⁰⁶ Z teologického hľadiska k tejto problematike pozri napríklad BALLARINI, *Op. mor.* 3,3,2.

¹⁰⁷ Porov. HOSTIENSIS, *Sum. aur.* 5,10. K tomu napokon prispeli aj vplyvné závery Rajmunda z Peñafortu o tom, že je to práve spovedník, ktorý má usmerňovať svedomie obchodníkov k riadnemu životu. Porov. *Sum.* 2,8,5; X 3,17,1; PETRUS CANTOR, *Sum. de rest.*; JEAN DE LA ROCHELLE, *Sum. de vit.* a GUILHELMUS AUTISSIODORENSIS, *Sum. aur.* 3,21. V nadväznosti na uvedené možno spomenúť príklad z obdobia po roku 1590, keď anglickí teológovia, kňazi a náboženský pamfletisti začali otvorene argumentovať, že prestúpenie duchovného príkazu ako *usura*, by nemalo byť v kresťanskom kráľovstve kvalifikované ako verejný zločin. Bližšie k tejto problematike pozri Norman L. JONES, *God and the Moneylenders: Usury and Law in Early Modern England*, Oxford: Basil Blackwell, 1989, s. 217; Eva M. SANFORD, „The *Verbum Abbreviatum* of Petrus Cantor,” *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 74 (1943): 35–36 a CARPIO, *Handbook of Key Global Financial Markets, Institutions, and Infrastructure*.

ceho, najmä to, či obchodníka k zisku viedla *cupiditas* alebo nie.¹⁰⁸ Ak teda kúpil a predal nie kvôli nevyhnutnosti a užitočným cieľom, ale len k uspokojeniu svojej neukojiteľnej chamtivosti po bohatstve, smrteľne hrešil a previnil sa aj proti kánonickoprávnym zákazom, keďže svoje aktivity realizoval *ex cupiditate*. Ak ale nadobudol zisk s cieľom zabezpečiť slušný život pre seba a svoju rodinu, nebezpečenstvo smrteľného hriechu i porušenia príslušných noriem bolo vylúčené.¹⁰⁹ Tento záver bol v zásade akceptovaný taktiež v zmysle možnosti prijatia primeraného zisku (*lucrum moderatum*), ktorý mal, okrem služby jednotlivcom, vyvažovať aj službu jednotlivca celej spoločnosti.¹¹⁰ Okrem požadovaného správneho úmyslu dekretalisti navyše akceptovali i záver dekrétistov, podľa ktorého museli všetky ekonomické prírastky a zisky nejakým spôsobom súvisieť s *labores* alebo *expensae* obchodníka, čo sa obdobne pred cirkevným súdom zohľadňovalo.¹¹¹

Pokiaľ ide o možnosť oslobodenia sa spod obžaloby, hlavným a v zásade dostatočným prostriedkom bola *purgatio canonica*, teda tzv. očistná

¹⁰⁸ Porov. GUILLELMUS RENNENSIS, *Glos. ad Summa Raymundi* 2,7,9 a VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Spec. doc.* 10,125.

¹⁰⁹ Porov. GUILLELMUS RENNENSIS, *Glos. ad Summa Raymundi* 2,7,9 a VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Spec. doc.* 10,112.

¹¹⁰ V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť fungovanie feudálneho systému, charakteristického komplexom siete držobno-vlastníckych vzťahov, ktoré nútili držiteľov, respektíve vlastníkov vecí správať sa k nim, ako bolo predpísané skrze *ius procurandi et dispensandi*, teda nielen podľa vlastných záujmov, ale taktiež v súlade so záujmami celej komunity. Z toho vyplývalo, že nadbytok nemohol byť použitý proti spoločenským cieľom uznaným príslušnou societou. Porov. ALEXANDRUS LOMBARDUS, *Tract. de usur.* 7,139. Je teda zrejme, že vo vtedajšom poňatí nestačilo pri užívaní súkromnej veci zohľadňovať len faktor zisku, ale do úvahy bolo potrebné vziať tiež všeobecné dobro spoločenstva. Podobný je napokon aj náhľad súčasnej sociálnej vedy katolíckej cirkvi. Porov. *Sum. theol.* II–II, q. 58, a. 5 a *Gaudium et spes* 26. Bližšie k tejto problematike pozri LAPIDUS, „Information and Risk in the Medieval Doctrine of Usury during the Thirteenth Century,” s. 9 a 11 a DAVID A. BOILEAU, *Principles of Catholic Social Teaching*, Milwaukee: Marquette University Press, 1998, s. 91.

¹¹¹ Porov. BALDWIN, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries,” s. 49. Niektorí kánonisti však neskôr zachádzali ešte ďalej a umožňovali úroky aj v prípade *lucrum cessans*, teda ušlého zisku. Tento záver však nebol teológmi ani magistériom akceptovaný. Porov. *Sum. theol.* II–II, q. 78, a. 2, ad. 1 a 7. Bližšie k tejto problematike pozri ARTHUR E. MONROE, *Early Economic Thought. Selected Writings from Aristotle to Hume*, Cambridge: Harvard University Press, 1924, s. 73 a LAPIDUS, „Information and Risk in the Medieval Doctrine of Usury during the Thirteenth Century,” s. 6.

prísaha.¹¹² V tomto prípade stačilo, ak obvinený výslovne poprel porušovanie alebo obchádzanie zákazu požičiavania na úrok, respektíve aspoň to, že by náležal do kategórie verejných delikventov.¹¹³ Celkový proces bol pre neho sťažený len tým, že musel nájsť ďalších deviatich známych zo susedstva, ktorí boli ochotní spolupriisahou dosvedčiť, že jeho prísaha veria. Je teda zrejmé, že hlavným cieľom tohto postupu bola ochrana spoločenských hodnôt, ktoré boli v tom čase prakticky totožné s kresťanskou vieroukou. O efektívnosti riešenia týchto káz vypovedá najmä skutočnosť, že väčšina z nich bola vyriešená na súdoch prvej inštancie, pričom odvolacie súdy sa nimi zaoberali len v minimálnej miere.¹¹⁴ Zachované súdne akty taktiež naznačujú, že cirkevní sudcovia preukazovali pri ich rozhodovaní v rámci *discretio iudicii* častokrát značnú miernosť. V zásade preto platilo, že prejednávani sa predovšetkým kontrakty *in fraudem usurarum* s podstatnou výškou úrokov, teda transakcie úžernícke.¹¹⁵ Aj počet týchto káz na cirkevných súdoch postupom času stále viac klesal, čo súviselo najmä s nachádzaním stále nových metód, za pomoci ktorých sa bolo možné vyhnúť obvineniu zo spáchania tohto deliktu obchodníkmi.¹¹⁶

Uvedené závery možno najlepšie ilustrovať na príklade Anglicka, kde zachované súdne akty dokazujú, že tamojšie cirkevné súdy stíhali v rozmedzí 13. až 15. storočia len verejných požičiavateľov, ktorí vstupovali do relatívne malých transakcií a pri relatívne vysokých úrokových sadzbách.¹¹⁷ Zaujímavosťou v tomto ohľade zostáva konštatovanie

¹¹² Porov. McLAUGHLIN, „The Teaching of the Canonists on Usury. Part II,“ s. 12–13. Jej použitie však neprichádzalo do úvahy pri zjavnom vyhováraní sa v snahe oslobodiť sa spod obžaloby. Bližšie k tejto problematike pozri HELMHOLZ, *The Oxford History of the Laws of England. Vol. 1. The Canon Law and Ecclesiastical Jurisdiction from 597 to the 1640s*, s. 378–379.

¹¹³ Porov. WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, s. 116.

¹¹⁴ Porov. HELMHOLZ, „Usury and the Medieval English Church Courts,“ s. 369 a 372.

¹¹⁵ Bližšie k tejto problematike pozri NOONAN, *The Scholastic Analysis of Usury*.

¹¹⁶ Porov. GIACOMO TODESCHINI, „Eccezioni e usura nel Duecento. Osservazioni sulla cultura economica medievale come realtà non dottrinarie,“ *Quaderni storici* 131 (2009): 443–460. Aj z toho dôvodu sa teológovia ako Petrus Cantor († 1197) a už spomenutý Robert de Courçon sťažovali, že v skutočnosti boli vo viacerých krajinách stíhaní len prevádzkovatelia verejných záložní. Bližšie k tejto problematike pozri napríklad WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, s. 63 a 116.

¹¹⁷ Porov. CHARLES P. KINDLEBERGER, *A Financial History of Western Europe*, London: Allen & Unwin, 1984, s. 41. Má sa pritom za to, že vo viacerých krajinách sekulárne súdy tresta-

viacerých bádateľov, podľa ktorých viedli k takému postupu tamojších cirkevných i sekulárnych sudcov najmä závery starovekých rímskych právnikov presadzované skrze *ius utrumque*, umožňujúce ukladanie úrokov do určitej zákonom stanovenej výšky.¹¹⁸ O paradox ide predovšetkým v tom kontexte, že Anglicko, uprednostňujúce najneskôr od čias tzv. clarendonských udalostí (r. 1164) na úkor cisárskych a pápežských univerzalistických snáh národný partikularizmus, cieľavedome bojovalo proti všetkým „cudzím“ (najmä rímskoprávnym a kánonickoprávnym) vplyvom v krajine.¹¹⁹ Je teda zrejme, že rímske právo bolo v tomto ohľade iba využité k ospravedlneniu úrokov pri pôžičkách s cieľom zabezpečiť rozvoj obchodu v krajine. Na ilustráciu možno uviesť, že zachované akty dokazujú, že sťahované bolo v zásade len prekročenie úrokovej sadzby 7,5 % p. a., pričom pri väčšine káuz sa mala dokonca pohybovať v rozmedzí od 12,5 do 34 %.¹²⁰ Anglický vzor však bol čoskoro nasledovaný i ďalšími krajinami ako Aragónsko, Benátky a regióny na juhu a severozápade Európy.¹²¹

Z hľadiska priebehu možno konštatovať, že prejednávanie predmetných káuz sa v zásade nelíšilo od iných procesov na cirkevných súdoch. Poväčšine preto platilo, že ak súdne stíhanie začalo na podnet súkromnej osoby, dôkazné bremeno spočívalo na žalobcovi. Ak teda obžalovaný obvinenie odmietol, žalobca musel uviesť mená svedkov a predložiť súdu relevantné dôkazy. Ako sme však už naznačili, väčšina káuz bola stíhaná *ex officio*, a to či už z iniciatívy biskupa alebo cirkevných sudcov. Taktiež sme uviedli, že obžalovanému v zásade nestačilo len poprenie

li v oveľa väčšej miere nesolventných dlžníkov, opomínajúc skúmanie potenciálneho spáchania deliktu požičiavania na úrok *ex officio*. Najčastejšie sa v tejto súvislosti spomína Francúzsko 15. storočia. Bližšie k tejto problematike pozri napríklad Véronique BEAULANDE, *Le malheur d'être exclu? Excommunication, réconciliation et société à la fin du Moyen Âge*, Paris: Publications de la Sorbonne, 2006, s. 134–35 a 189.

¹¹⁸ Porov. Gregoire CASSIMATIS, *Les intérêts dans la législation de Justinien et dans le droit byzantin*, Paris: Recueil Sirey, 1931.

¹¹⁹ Ako príklad možno spomenúť postup kráľa Richarda II. (1377–1399), ktorý zakázal citovať rímske právo na „common law“ súdoch. Bližšie k tejto problematike pozri napríklad SHERMAN, „A Brief History of Medieval Roman Canon Law in England,“ s. 243.

¹²⁰ Porov. Richard H. HELMHOLZ, *Canon Law and the Law of England*, London – Roncerverte: The Hambledon Press, 1987, s. 332–333.

¹²¹ Porov. Gino LUZZATTO, „Tasso d'interesse e usura a Venezia nei secoli XIII–XV,“ in *Miscellanea in onore di Roberto Cessi*, vol. 1, Rome: Edizioni di Storia e Letteratura, 1958, s. 191–202 a John T. GILCHRIST, *The Church and Economic Activity in the Middle Ages*, London etc.: Macmillan, 1969, s. 114.

obvinenia, ale vyžadovala sa formálna prisaha a nájdenie spoluprisažníkov, ktorí s pokojným svedomím prehlásili, že jeho prisaha veria. V prípade preukázania viny alebo nedostatočného očistenia sa (napríklad ak obžalovaný zlyhal v nájdení dostatočného počtu spoluprisažných) nebol delikvent v zásade vydaný na potrestanie svetskej moci, ale musel podstúpiť cirkevný trest verejného pokánia. Ten spočíval v predstúpení najbližšiu nedeľu po konaní procesu pred zhromaždenie veriacich v kostole a verejnom deklarovaní vlastnej kajúcnosti. Zo štatistického hľadiska možno uviesť, že aj keď tieto kauzy predstavovali v období stredoveku a raného novoveku na cirkevných súdoch viac-menej rutinnú záležitosť, s určitosťou nešlo o prevažnú časť ich činnosti.¹²² Zaujímavosťou tiež zostáva, že neexistuje žiadny úradný záznam o stíhaní kohokoľvek za spáchanie deliktu prenajatia majetku osobám požíciavajúcim na úrok.¹²³

ZÁVER

Ako je zrejme z predchádzajúceho výkladu, slovo *usura* patrilo v stredovekej a ranej novovekej spoločnosti k tým najpertraktovanejším. Okrem kánonistov a teológov sa ním totiž zaoberali prakticky všetci členovia vtedajšej society, a to či už kvôli eliminovaniu hriechu, predchádzaniu kánonickoprávneho deliktu alebo aspoň v snahe vyhnúť sa trestu. Posledný záver možno ilustrovať skutočnosťou, že takmer všetky učebnice aritmetiky pochádzajúce zo 16. storočia obsahujú priame či nepriame opisy metód používaných obchodníkmi s cieľom vyhnúť sa postihu za ukladanie úrokov.¹²⁴ Diskusie ohľadom pojmu *usura* pred-

¹²² Pováčšine malo pritom ísť maximálne o dve až tri kauzy ročne. Na druhej strane, niektorým delikventom boli uložené za spáchanie tohto trestného činu skutočne veľké pokuty. Ako príklad možno uviesť Vittaleho di Dattero, ktorý bol v roku 1461 florentským súdom pokutovaný 22 000 zlatými kvôli 22 dokázaným prestúpeniam zákona o zákaze požíciavania na úrok. Najväčšia časť tejto čiastky bola pritom odovzdaná tamojšej *mons pietatis* (monte di pietà), zatiaľ čo zvyšok bol použitý na zaplatenie udavčov, výdavky na procesiu sv. Jána Krstiteľa, na opravu budovy Signorie a úpravu brehov rieky Arno. Bližšie k tejto problematike pozri SALTER, „The Jews in Fifteenth-Century Florence and Savonarola’s Establishment of a *Mons Pietatis*,“ s. 199.

¹²³ POROV. HELMHOLZ, „Usury and the Medieval English Church Courts,“ s. 368 a 376–378.

¹²⁴ Bližšie k tejto problematike pozri HODGE, „On the Rates of Interest for the Use of Money in Ancient and Modern Times. Part II,“ s. 324.

stavovali zároveň príležitosť k teoretizovaniu o práci, zisku, bohatstve, investíciách, dôvere i moci, pričom výsledné idey sa ďalej šírili nielen prostredníctvom teologicko-právnych spisov, ale taktiež z kazateľníc.¹²⁵ Najdôležitejšími pri určovaní základných premís predmetného diskurzu však boli kánónisti, ktorým tieto úlohy výslovne prenechali na starosť teológovia.¹²⁶ Neustála komunikácia medzi nimi ale prebiehala ďalej, keďže, ako je zrejmé z predchádzajúceho výkladu, dotknuté kauzy boli kvalifikované na rozhraní vonkajšieho a vnútorného fóra. Aj keď sa totiž od čias staroveku malo za to, že obchod nemožno považovať od prirodzenosti za nečestný, podozrenie z obchádzania predmetných zákazov a hriechy s ním spojené boli v stredoveku i ranom novoveku aktuálne pri takmer každej ekonomickej aktivite. Najmä z toho dôvodu zdôraznil viackrát spomínaný kánónista Hostiensis: „Pýtaj sa srdca, nie ruky“,¹²⁷ čo bolo reflektované i pri rozhodovacej činnosti cirkevných súdov. Aj na tomto pozadí viacerí autori konštatujú, že cieľom prostriedkov presadzujúcich zákaz ukladania úrokov bolo v skutočnosti donútiť ruku k odhaleniu zámeru srdca.¹²⁸

Na základe analyzovaných procesnoprávných noriem možno zase konštatovať, že predmetné zákazy boli v období stredoveku a raného novoveku naozaj živými normami a vtedajšie ekonomické aktivity regulovali vo viacerých ohľadoch determinujúcim spôsobom. Ak sa totiž nejaka z predmetných káuz i nedostala pred cirkevný súd, takmer vždy bola posúdená minimálne v rámci vnútorného sviatostného fóra.¹²⁹ O opodstatnenosti týchto záverov vypovedá aj ich všeobecná známosť, na ktorú obdobne poukazuje väčšina bádateľov.¹³⁰ I vtedajšie spovedné príručky

¹²⁵ Porov. Miri RUBIN, „Europe Remade: Purity and Danger in Late Medieval Europe,“ *Transactions of the Royal Historical Society* 11 (2011): 116.

¹²⁶ Porov. PETRUS PICTAVIENSIS, *Sent.* 4,4. Väčšina autorov sa pritom zhodne v závere, že uvedenú problematiku najskôr predstavili teológom kánónisti. Tí v nadväznosti na to vypracovali viaceré vlastné tézy, prezentujúc ich kánónistom, ktorí ich potom zohľadňovali pri svojich ďalších bádaniach. Bližšie k tejto problematike pozri BALDWIN, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries,“ s. 58 a 64.

¹²⁷ Porov. *Com. sup. Quin. lib. dec.* 5,19,6.

¹²⁸ Bližšie k tejto problematike pozri napríklad LAPIDUS, „Information and Risk in the Medieval Doctrine of Usury during the Thirteenth Century,“ s. 18.

¹²⁹ Porov. LORENC, *John of Freiburg and the Usury Prohibition in the Late Middle Ages: A Study in the Popularization of Medieval Canon Law*, s. 72.

¹³⁰ Porov. Gerhard RÖSCH, „Wucher in Deutschland 1200–1350: Überlegungen zur Normdidaxe und Normrezeption,“ *Historische Zeitschrift* 259, č. 3 (1994): 602.

napokon neboli zostavované len ako rýdze akademické cvičenia, ale tak, aby zohľadňovali reálne skúsenosti svedníkov a mali reálny dopad na svedomie kajúcnikov. Snahu o náležitú aplikovateľnosť týchto zákazov však možno vidieť už z celkovej koncepcie relevantných kánonickoprávnych noriem, a to predovšetkým z praktického prístupu kánonistu Graciána. Ako je všeobecne známe, autorita pôvodcu *Dekrétu* bola potom všemožne rešpektovaná jeho nasledovníkmi, dekrétistami, pôsobiacimi spočiatku najmä v Bologni a neskôr v celej Európe. Predovšetkým oni sa po vzore svojho majstra pokúšali vo svojich dielach dosiahnuť, na základe dialógu so stredovekou obchodnou praxou a praktikami požíčavania na úrok, harmóniu medzi interpretáciou práva a spravodlivosťou vyjadrenou skrze *lex Divina*.¹³¹ Úspech dekrétistov pramenil najmä v skutočnosti, že nezostávali uzavretí vo vlastných poučkách a teóriách, ale svoje závery presadzovali v súdobej societe, na čo poukazujú takmer všetci právni historici.¹³² Na jednej strane tak boli učencami formovanými na najlepších tradíciách rýchlo sa rozvíjajúcich stredovekých univerzít, zároveň však vychádzali z ideálu teórie aplikovateľnej v každodennom živote.¹³³

V predchádzajúcom výklade sme poukázali taktiež na dôvody, prečo vlastne katolícka cirkev trvala na zákaze požíčavania na úrok a dôsledne analyzovala všetky dostupné prostriedky smerujúce k jeho obchádzaniu. Ak by sme cirkevné argumenty zhrnuli, k hlavným možno zaradiť apely Svätého Písma a cirkevných Otcov. Zo sociologického hľadiska je potrebné zase uviesť praktické skúsenosti s týmto inštitútom, ktorý od čias staroveku priviedol na mizinu enormný počet príslušníkov nižších a stredných vrstiev. Požíčavanie bolo preto principiálne považované za úkon zúfalstva, ktorý situáciu človeka v núdzi nezlepšil, ba naopak. V tejto súvislosti je zároveň nutné pripomenúť, že v staroveku sa v zásade nepožičiavalo kvôli zisku, ale kvôli nevyhnutnosti.¹³⁴ Najmä z toho dôvodu boli v období neskorého stredoveku zriaďované v strednej a severnej Itálii vo viacerých ohľadoch kontroverzné inštitúcie typu *mons pietatis* (monte di pietà). Tie vznikali z dobročinných darov s cieľom

¹³¹ Porov. LORENC, *John of Freiburg and the Usury Prohibition in the Late Middle Ages: A Study in the Popularization of Medieval Canon Law*, s. 246.

¹³² Bližšie k tejto problematike pozri napríklad BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, s. 98n.

¹³³ Porov. BALDWIN, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries,“ s. 37.

¹³⁴ Porov. MICHAEL HUDSON, „How Interest Rates Were Set, 2500 BC–1000 AD: Máš, tokos and *faenus* as Metaphors for Interest Accruals,“ s. 141.

poskytovať pôžičky ľuďom v núdzi a prenášať tak požičiavanie peňazí zo sféry obchodu do sféry kresťanskej dobročinnosti.¹³⁵ Vo vrcholnom stredoveku sa však termín *usura*, na pozadí enormného rozvoja obchodných vzťahov, začal prakticky stotožňovať s pojmom zisku. Tieto závery rozvíjala aj etablujúca sa sociálna náuka katolíckej cirkvi, ktorej základy možno obdobne nájsť v dielach stredovekých teológov a kánonistov, považujúca odmenu za prácu za záležitosť spravodlivosti. Keďže tí, čo požičiavali na úrok, fakticky prijímali zisk bez práce a zarábali, ešte i keď spali, takéto konanie jednoducho muselo byť kvalifikované ako nemorálne a zavrhnutiehodné. Najmä z toho dôvodu možno označiť za jedno z najdôležitejších kritérií pre definovanie pojmu *usura* zisk bez práce a kánonickoprávne zákazy s ňou súvisiace za historicky i spoločensky overené.¹³⁶

Z hľadiska neskoršieho hodnotenia analyzovaných kánonickoprávnych zákazov možno konštatovať, že v modernej dobe boli v zásade vnímané ako zvláštna anomália a indikatív stredovekej neschopnosti

¹³⁵ Tie totiž predstavovali istú formu kresťanskej alternatívy k židovským bankám. Porov. PULLAN, „Catholics, Protestants, and the Poor in Early Modern Europe,” s. 446. Prvý *mons pietatis* založil Bernardino di Felti v roku 1491 v Padove. Porov. HODGE, „On the Rates of Interest for the Use of Money in Ancient and Modern Times. Part I,” s. 329. Cirkevnou autoritou boli prvý raz dovolené dekrétom Piateho lateránskeho koncilu (1512–1517). V tejto súvislosti možno spomenúť tiež zriaďovanie kresťanských verejných záložní, ktoré si účtovali len úrok pokrývajúci náklady operácie. Bližšie k tejto problematike pozri SALTER, „The Jews in Fifteenth-Century Florence and Savonarola’s Establishment of a *Mons Pietatis*,” s. 200 a DE ROOVER, „The Scholastics, Usury, and Foreign Exchange,” s. 264. Pokiaľ ide o židov, aj keď tým nebolo z dôvodu absencie personálnej príslušnosti kánonickoprávnych noriem pápežmi zakazované požičiavať peniaze na úrok, z tohto prístupu možno uviesť viaceré výnimky. Netreba totiž zabúdať na to, že i keď nepodliehali kánonickému právu z dôvodu vyznávania iného než kresťanského náboženstva, kánonickoprávne zákony museli zachovávať minimálne na územiach tzv. duchovných kniežat. Nemohli byť teda potrestaní exkomunikáciou ako veriaci kresťania, ale bolo ich možné sankcionovať vyhnanstvom ako riadnych poddaných. Bližšie k tejto problematike pozri WILLIAM, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200–1450*, s. 293 a 341; Rebecca RIST, *Popes & Jews, 1095–1291*, Oxford: Oxford University Press, 2016, s. 161; BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, s. 222; Gilbert DAHAN, *Les intellectuels chrétiens et les juifs au Moyen Âge*, Paris: Cerf, 1990, s. 116; John T. GILCHRIST, „The Perception of the Jews in the Canon Law of the Period of the First Two Crusades,” *Jewish History* 3, č. 1 (1988): 9–24 a SALTER, „The Jews in Fifteenth-Century Florence and Savonarola’s Establishment of a *Mons Pietatis*,” s. 193–211.

¹³⁶ Porov. PETRUS CANTOR, *Dist. Abel*; THOMAS DE CHOBHAM, *Poenit.* c. 118 a AEGIDIUS DE LESSINIA, *De usur.* 10. Bližšie k tejto problematike pozri BALDWIN, „The Medieval Theo-

a nepružnosti v obchodných záležitostiach.¹³⁷ Pováčšine sa pritom argumentovalo tým, že tieto normy v skutočnosti pôžičky len predražovali, keďže do ich poskytovania bolo potrebné zapojiť viaceré zbytočné elementy, za pomoci ktorých bolo možné uvedené zákazy za nemalý poplatok obísť.¹³⁸ Iným často spomínaným zdôvodnením bolo spomaľovanie ekonomického rozvoja a obchodu, a to najmä s ohľadom na absenciu kapitálu. Je celkom prirodzené, že tieto zákazy založené na starších ekonomických podmienkach, podľa ktorých bola pôžička posledným východiskom z núdze, nemohli súperiť s premisami nového kapitalizmu založeného na kapitáli a produktívnej práci.¹³⁹ Viacerí autori však napriek tomu zdôrazňujú, že predmetné cirkevné reštrikcie sa v stredovekej praxi neukázali až tak poškodzujúcimi, a to ani vo vzťahu ku kapitálu, ako sa mohli javiť v teórii.¹⁴⁰ Relevantné dopady týchto zákazov na ekonomiku riešili s rozličnými, avšak poväčšine cirkvi priaznivými náhľadmi viacerí prominentní bádatelia obdobia novoveku ako Francis Bacon († 1626), John Selden († 1654), John Locke († 1704), David Hume († 1776), Adam Smith († 1790), William Paley († 1805), Jeremy Bentham († 1832) či Richard Whately († 1863).¹⁴¹ K najvýznamnejším ekonómom 20. storočia obhajujúcim katolícku cirkev zase zaraďujeme vedcov ako

ries of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries," s. 66.

¹³⁷ Blížšie k tejto problematike pozri John H. MUNRO, „The Usury Doctrine and Urban Public Finances in Late-medieval Flanders (1220–1550): Rentes (Annuities), Excise Taxes, and Income Transfers from the Poor to the Rich," in *La fiscalità nell'economia europea, secc. XIII–XVIII. Atti della Trentanovesima settimana di studi (22–26 aprile 2007)*, ed. Simonetta Cavaciocchi, Florence: Firenze University Press, 2008, s. 973–1026 a KINDLEBERGER, *A Financial History of Western Europe*, s. 41.

¹³⁸ Porov. DE ROOVER, „The Scholastics, Usury, and Foreign Exchange," s. 271.

¹³⁹ Porov. LOYD, „Penalties and Forfeitures: Before Peachy v. The Duke of Somerset," s. 121.

¹⁴⁰ Porov. NOONAN, *The Scholastic Analysis of Usury*, s. 181–189 a Benjamin N. NELSON, „The Usurer and the Merchant Prince: Italian Businessmen and the Ecclesiastical Law of Restitution, 1100–1550," *The Journal of Economic History*, Supplement 7 (1947): 104–122.

¹⁴¹ Blížšie k tejto problematike pozri JONES, *God and the Moneylenders: Usury and Law in Early Modern England*. K dobovým problémom spojeným s úžerou v 19. storočí blížšie pozri napríklad Jeremiah O'CALLAGHAN, *Usury or Lending at Interest*, London: William Cobbett, 1828, s. 35n a J. F. B., „Usury," *The American Law Register (1852–1891)* 13, č. 6 (1865): 321–333.

William Cunningham († 1919),¹⁴² William J. Ashley († 1927)¹⁴³ a Leon C. Marshall († 1966).¹⁴⁴

Pokiaľ ide o neskorší postoj katolíckej cirkvi k tejto problematike, ten sa v modernej dobe radikálne zmenil. I keď pojem *usura* zostával súčasťou svedných manuálov, synodálnych zbierok aj právnických príručiek do začiatku 20. storočia, už v 19. storočí boli úroky pripustené dokonca i pri cirkevnom majetku, hoci v tejto veci nebol promulgovaný žiadny doktrinálny dekrét.¹⁴⁵ Neúprosný postoj však cirkevný zákonodarca zastával naďalej k úžere, pričom takéto konanie bolo *expressis verbis* trestané ešte kánonom 2354 *Kódexu kánonického práva* z roku 1917.¹⁴⁶ K požičiavaniu na úrok pristúpil v zmysle relatívneho zákazu zase kánon 1543, ktorý pripustil úroky len v miere primeranej.¹⁴⁷ Prirodzene, v tejto dobe nemohlo byť o praktickom vynucovaní týchto noriem na cirkevných súdoch ani reči. Aj z toho dôvodu boli oba uvedené kánony rekodifikačnou komisiou vynechané a nenachádzajú sa v *Kódexe kánonického práva* z roku 1983, ani v *Kódexe kánonov východných cirkví* z roku 1990. Kánon 1284, § 2, § 5 platného *Kódexu* však apeluje na správcov cirkevných majetkov (najmä tých, ktorí sú zodpovední za financovanie cirkevných právnických osôb ako diecéza, farnosť, kláštor, katolícka univerzita a pod.), aby včas uhrádzali splatné úroky z pôžičky alebo hypotéky a starali sa o to, aby bola v príhodnom čase vrátená hlavná suma dlhu.¹⁴⁸ Z pohľadu morálky možno spomenúť *Katechizmus katolíckej cirkvi*, ktorý v článku 2438 hovorí o dlhoch národov tretieho sveta, zdôrazňujúc v tejto súvislosti zákaz úžery. V tomto kontexte sa nakoniec v encyklike *Caritas in veritate* z roku 2009 vyjadril aj pápež Benedikt XVI. (2005–2013), keď varoval pred neprimeranou výškou úrokov, ktorá udržiava chudobnejšie osoby alebo národy v stave stáleho dlhu.¹⁴⁹

¹⁴² Porov. William CUNNINGHAM, *Growth of English Industry and Commerce*, Cambridge: Cambridge University Press, 1907, s. 142n.

¹⁴³ Porov. William J. ASHLEY, *An Introduction to English Economic History and Theory*, London: Rivingtons, 1888, s. 148n.

¹⁴⁴ Porov. Leon C. MARSHALL, *Principles of Economics*, 8. vyd., Basingstone: Palgrave Macmillan, 2013, s. 612.

¹⁴⁵ Porov. *Responsa Sancti officii* z 18. augusta 1830, 31. augusta 1831, 17. januára 1838, 26. marca 1840 a 28. februára 1871 a *responsa Poenitentiariae Apostolicae* z 11. februára 1832.

¹⁴⁶ Porov. can. 2354 CIC 1917.

¹⁴⁷ Porov. can. 1543 CIC 1917.

¹⁴⁸ Porov. can. 1284, § 2, § 5 CIC 1983.

¹⁴⁹ Porov. *Caritas in veritate* 65.

**The Enforcement of Canon-Law Prohibition of Interests
in the Middle Ages and Early Modern Period**

Keywords: Usura; Scriptura Sacra; Church Fathers; Medieval Canon Law; Canonists; Church Lawgivers; Ecclesiastical Courts; Application Practice; External and Internal Forum; Penitentials

Abstract: The word "interest" was defined by the Latin word *usura* from Classical Times. Even canon law, which rejected the charging of interest on the basis of the arguments of moral-legal rules contained in the writings of the Old and New Testament and their interpretations in the works of the Church Fathers, used this substantive from the beginning. In this account *usura*, in the sense of taking more than was initially lent when applying the institution of a loan, was forbidden. This was the reason for criticizing and blaming the Catholic Church for its reaction and for slowing down economic development, namely not only on the part of economic theorists. Several researchers state, however, that this prohibition was not consistently enforced by the ecclesiastical courts, discussing actually a dead letter in this case. The main goal of this article is to point out the enforcement of the prohibition of the charging of interest by means of rules of Medieval canon law.

doc. JUDr. Mgr. Vojtech Vladár, PhD.
Katedra rímskeho a cirkevného práva
Právnická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
vojtech.vladar@truni.sk